SLOVENSKÁ REČ — časopis Slovenskej akadémie vied pre praktické otázky slovenskej jazykovedy. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka. — Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar. Tajomník redakcie dr. Ladislav Dvonč. Redakčná rada: dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, dr. E. Jóna, M. Marsinová, dr. J. Oravec, dr. Š. Peciar, dr. J. Ružička. — Predplatné na XIX. ročník Kčs 17.—, jednotlivé čísla po Kčs 1.70. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin.

OBSAH

Uhlár V., Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti — — — — — — 201
Pranda A., O zvukovej kultúre spevoherného jazyka — — — — — — 211
Horák G., Rozhlasová reč — — — — — — — — — — — — 222
Jenča I., Ako pristupujem k textu — — — — — — — — — — 228

Drobnosti

Dvonč L., Dvadsaťjeden, dvadsaťdva, ale dvadsiaty prvý, dvadsiaty druhý — 232
Horecký J., Sväzarmista či sväzarmovec — — — — — — — — 232

Posudky a zprávy

Ján Stanislav, Slovenská výslovnosť, Š. Peciar — — — — — — — 233
F. Daneš — B. Hála — A. Jedlička — M. Romportl, O mluveném slově, J. Ružička — — — — — — — — — — — — — — — — 238
Zpráva o činnosti ortoepickej komisie, Š. Peciar — — — — — — — 240

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XIX ČÍSLO 7

VLADO UHLÁR

PRAVIDLÁ SLOVENSKEJ SPISOVNEJ VÝSLOVNOSTI

Každý slovenský vlastenec úprimne sa teší z významného pokroku, ktorý nastal v prítomnom čase v našom národnom jazyku v súvislosti s prípravami a vydaním nových Pravidiel slovenského pravopisu (december 1953)*. Ich vydanie je naozaj významným medzníkom v dejinách nášho spisovného jazyka vôbec, ale najmä oblasti spisovnej výslovnosti.

Nadišiel čas nastolenia potrebnej úcty k živému slovenskému slovu, obdobie starostlivého zveľaďovania zvukových hodnôt nášho jazyka, dusených dosiaľ príkrovom pravopisu a nedostatočnou jazykovou kultúrou našich „kultúrnejších" vrstiev, keď litery a štýl písaných prejavov zo svojho doterajšieho postavenia musia ustúpiť a dať miesto kráse živého slova, hovoreného prejavu.

Víťazstvo spisovnej slovenčiny v čase Štúrovom znamenalo aj víťazstvo zvukových hodnôt slovenčiny, o ktoré sa teraz staráme zvýšenou mierou v nových podmienkach bohato sa rozrastajúceho kultúrneho života našej novej spoločnosti.

Novej chvály sa dožíva naša drahá slovenčina. Už počúvame budúce piesne na jej krásu a slávu. Opätovne k novým víťazstvám zvučia radostné tóny jej lahodných zvukov. Zasa sa roznežnejú jej piesne šelestom kvetov a tráv úbočistých našich polian a vystretých zdravých hôľ, šumom hory javorovej i jedliny zelenej, vlnením pokorného ovsíka krásnych dolín našich Horniakov i zlatej pšenice rozložitých lánov bohatých Dolniakov.

Hudba Bottovej a Kraskovej poézie so zvučnosťou Kostrovho verša sa znovu rozozvučí v hymnách nových chvál na našu ľubozvučnú reč. Majestátnosť a šírka verša Hollého, veleba a prísnosť poézie Sládkovičovej, šírava bohatstva reči pevca spod Babej hory a Choča Hviezdoslava i jeho ľúbezného druha a suseda Kukučína rozrastú sa v nových poémach v zvukovú nádheru, ktorá bude opájať podmanivou melódiou vety Borodáčovej-Országhovej, švitorením Bancíkovej, chytľavou radosťou roznieteného prednesu Pántikovho, zvonivého hlasu recitácií Záborského, Hubu, Jenču i Valacha. Poklonia sa v novom obdive krásam ľubozvučnej slovenčiny synovia

* Zhodou okolností r. 1953 vyšla aj kniha univ. prof. dr. Jána Stanislava *Slovenská výslovnosť*, ktorá je určená predovšetkým pre potreby slovenskej činohry a spevohry, ale autor ju správne adresuje i širšej našej kultúrnej verejnosti ako *„príručku pre umelcov a iných verejných pracovníkov"* (podtitul).

a dcéry Tatier a priam tak aj mnohé deti sveta ďalšieho, ktoré po príklade milého českého Heyduka vzdajú hold jej podmanivému čaru.

Znovu rýdza spiežovina hlaholí v jej zvukoch. Plnia sa radosťou srdcia milovníkov jej bohatstva a zvukových krás.

S radosťou môžeme povedať, že v tomto období vývinu spisovnej slovenčiny najmä vzhľadom na jej výslovnosť úspešne sa završuje dlhší boj o jej krásu a zvučnosť. Doterajší nenáhly vývin sa dostal do rozhodujúceho štádia. Doteraz prevládajúce sústreďovanie záujmu širšej verejnosti na prvky čisto pravopisné sa najmä vplyvom ustálenia fonetického písania predpony *s-, z-, zo-* presunulo pochopiteľne na problém správnej výslovnosti, ktorá v tomto bode sa stala aj kritériom pravopisnej správnosti.

Ak sa v istej časti našej verejnosti stretávame s istými výhradami proti pravopisnej úprave v spomínanom bode, charakteristické je, že kým jedni hovoria o správnosti a záväznosti výslovnosti *zmýšľať,* hoci z rozličných dôvodov boli za starý pravopis, zatiaľ druhým je táto výslovnosť „nesmyslom" a ktosi dokonca tvrdil, že výslovnosť *zmysel* si nikdy nemôže robiť nárok na celoslovenskú normu.

Bol skutočne už najvyšší čas na normovanie písania predpôn *s-, z,- zo-* podľa správnej slovenskej výslovnosti, lebo zložitosť doterajších pravidiel o ich písaní rozkladala samotný princíp znelostnej asimilácie neznelých spoluhlások pred zvučnými (nepárovými) spoluhláskami a samohláskami na rozhraní slov a na slovotvornom švíku vnútri slova a tým ohrozovala jeden z najcharakternejších znakov sústavy slovenskej spisovnej výslovnosti.

Dostali sme sa do prelomovej situácie na ceste k zovšeobecneniu pravidiel správnej výslovnosti. To je významná chvíľa v rozvoji nášho národného jazyka a života vôbec. Je znamením, že kultúra v poslednom čase v príslušníkoch nášho národného kolektívu dosiahla onú hranicu, kde starostlivosť o dobrú, správnu výslovnosť sa začína všeobecne preciťovať. Nastáva čas, keď doterajšie úsilie národného divadla a rozhlasu už nebude osamotené, naopak, podoprie ho všeobecný tlak našej verejnosti, lebo požiadavka správnej výslovnosti sa stáva bežnou kultúrnou potrebou. Veď zaiste bez kultivovanej výslovnosti niet ozajstnej kultúry, nemožno hovoriť o kultúre spisovného jazyka.

Zatiaľ sa dobojováva boj. V ňom budú pritisnutí k stene, odviati ako ľahká pleva prísnym cúdičom — zdravým jadrom našej kultúrnej verejnosti, ktorá neprestáva udržovať živé vedomie príslušnosti so širokými ľudovými vrstvami, tvorcami, zachovávateľmi, ochrancami a rozvíjateľmi nášho národného jazyka — tí, ktorí nesprávnym ponímaním kultúry sa vzdialili od ľudu, ktorí sa zastrájali tvoriť akúsi osobitnú kultúrnu elitu, povýšenú nad široké vrstvy našej verejnosti, tí, ktorí sa dostali k takej protizmyselnosti v svojom uvažovaní a konaní, že miesto uznania, súhlasu, pochvaly a mravnej podpory národnému divadlu a rozhlasu za ich starostlivú reč a výslovnosť šírili proti nim zaujatosť a neváhali v snahe po zosmiešení hovoriť o „dialekte" národného divadla a rozhlasu.

No nesmieme si robiť ilúzie, že si už môžeme vydýchnuť. Naopak. Úlohou

slovenskej jazykovedy je využiť jedinečnú súčasnú príležitosť a s použitím všetkých vhodných prostriedkov pomôcť zvíťaziť dobrej veci. Veď pravidlá o asimilácii predpôn boli dávno známe. Poučka o výslovnosti predložky *s* ako *z* bola pojatá už do Pravidiel z r. 1940 (str. 56) a predsa neprenikla do všeobecného vedomia používateľov spisovného jazyka, čo si aj priniesli poväčšine z rodných nárečí správnu výslovnosť, ale si ju neskôr pokazili vplyvom starého pravopisu.

Vidno, že nestačí iba vytýčiť a učiť pravidlá výslovnosti, nestačí ani záslužná práca divadla a rozhlasu. V súvislosti so zvýšeným záujmom širokej verejnosti o správnu výslovnosť treba trpezlivo znovu a znovu poučovať o správnej výslovnosti v rozhlase, v novinách a nezabúdať na ňu ani pri kurzoch, ktoré sa konajú v súvislosti s nacvičením nového pravopisu po úradoch a školách.

Pochopiteľne, že našou najväčšou nádejou sú školy. K veľkej a namáhavej práci našich učiteľov škôl všetkých stupňov pribúda nová práca: okrem všetkých doterajších poučiek a pravidiel pri vyučovaní materinského jazyka venovať náležitú pozornosť aj správnej výslovnosti. Žiaci sa zoznamujú s pravidlami správnej výslovnosti na hodinách gramatiky, ale ich nacvičovanie súvisí nerozlučne so správnym čítaním. Ak od učiteľov na národnej škole žiadame, aby vštepili žiakom aspoň vedomie správnej výslovnosti v tých príkladoch, kde sa spisovná reč rozchádza s nárečím dieťaťa, od učiteľov vyšších stupňov bezpodmienečne treba žiadať utvrdzanie a konečne utvrdenie pravidiel správnej výslovnosti a ich bezpečné praktické používanie. Na Vysokej škole pedagogickej a na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity bude sa treba postarať o dobrých lektorov slovenčiny a vyspelosť poslucháčov treba kontrolovať postupovými čiastkovými skúškami viackrát za štúdia s uplatnením prísnej zásady, že bez ovládania správnej výslovnosti nemožno dovoliť kandidátom vystúpiť pred žiakov v škole. Veď kto nemá sluch, nejde za hudobníka a chromý musí dať tancu pokoj.

Naše doterajšie učebnice slovenského jazyka si až do najnovšieho času skoro nevšímali otázok správnej výslovnosti. Až v najnovších sa postupne dostáva správnej výslovnosti primerané miesto. Čakáme ešte ďalšie ich zlepšenie a ďalšiu pomoc v tomto smere.

Dostávame sa k otázke, čo treba chápať pravidlami správnej výslovnosti alebo azda správnejšie, ktoré sú hlavné pravidlá správnej výslovnosti.

Dnes na záverečných skúškach v ôsmej i jedenástej triede našich jedenásťročníc i odborných škôl sa vyskytuje otázka: správna slovenská výslovnosť. No rozsah tejto otázky je neurčitý. Pretože v učebniciach nie je táto otázka sústavne spracovaná, nemohli ju ani učitelia a ani žiaci správne chápať v jej správnom rozsahu. Preto aj komisia pre posúdenie definitívnych učebných osnov z jazyka slovenského pri Krajskom pedagogickom sbore v Žiline (dec. 1953) žiadala, aby boli konečne určené hlavné pravidlá spisovnej výslovnosti a pojaté do učebníc, aby aj v tejto oblasti jazykového vyučovania nastala potrebná jednota, ustálenosť a pokrok.

Otázka je naliehavá a treba ju hneď riešiť, aby učebnice z jazyka vyučo-

vacieho, ktoré vyjdú teraz po vydaní Pravidiel, správne vecne i metodicky vyhoveli živo pociťovanej potrebe. Práve o autorov učebníc nám ide.

Ako Pravidlá, tak ešte väčšmi učebnica a cvičebnica jazyka slovenského je hlavným zdrojom poznatkov učiteľa v tej otázke, ktorú práve učí. Pre mnohých vyučujúcich je to veľa ráz v niektorých oblastiach pochopiteľne aj prvé a jediné poučenie, ktoré o veci dostanú. Ak bude učebnica venovať spisovnej výslovnosti primeranú pozornosť a potrebnú starostlivosť, najväčšia časť práce sa vykoná úspešne. Ak sa iba desatina toho času, ktorý sa venuje zmechanizovaniu pravopisných pravidiel, venuje správnej výslovnosti, boj je rozhodnutý v prospech nášho ľubozvučného národného jazyka. I tak to bude ešte dlhá práca a závislá od ďalšieho kultúrneho napredovania, ktoré túto otázku nástojčivo nastolilo a náročne ju bude žiadať spĺňať.

V tomto článku mienime sa zaoberať vo všeobecnosti pravidlami správnej spisovnej výslovnosti v rozsahu, ktorý sa musí požadovať od absolventa našich jedenásťročných škôl a odborných škôl III. stupňa. Pritom je pochopiteľné, že nemožno obísť otázku najvýznamnejších čŕt zvukovej podoby slovenčiny.

I. Najvýznačnejším znakom zvukovej podoby spisovnej slovenčiny je systém d v o j h l á s o k *ia, ie, iu* a *ô*, a preto aj prvým pravidlom spisovnej výslovnosti je správna ich výslovnosť a dôsledné ich zachovávanie.

Nesprávna výslovnosť a nezachovávanie dvojhlások je najväčším previnením proti spisovnej slovenčine a vlastne až jej zaznávaním. Nezachovávanie výslovnosti dvojhlások je rušivejšie ako nedostatok zachovávania kvantity, lebo tu pri používaní správnych gramatických tvarov sa pociťuje iba veľká chyba proti správnej výslovnosti, ale v prípade zanedbávania dvojhlások počúvajúci má dojem, že hovoriaci nerozpráva po slovensky.

Systém dvojhlások, ktorý si slovenčina uchovala zo staršieho vývinového štádia a ďalej ho rozvila, dáva jej charakter jazyka s bohatou, rozmanitou a zvučnou sústavou foném, takže právom aj cudzinci chvália zvukové kvality nášho národného jazyka.

Dôslednej a peknej výslovnosti dvojhlások treba venovať veľkú a sústavnú starostlivosť.

V Pravidlách str. 31 v § 30 sa uvádza: „Prvá časť dvojhlások *ia, ie, iu* sa vyslovuje ako krátke neslabičné *i*. Druhá časť týchto dvojhlások je krátke *a, e, u*." Na str. 32 v § 33 sa uvádza: „Prvá časť dvojhlásky *ô (=uo)* sa vyslovuje ako krátke neslabičné *u*. Druhá časť je krátke *o*, nie dlhé *ó*."

Veľkú pozornosť venuje výslovnosti dvojhlások J. S t a n i s l a v v svojej *Slovenskej výslovnosti*. Tu obšírne preberá problém, či existuje rozdiel medzi výslovnosťou dvohlások *ia, ie, iu* a skupinami *ja, je ju*. Štúr písal aj dvojhlásky ako *ja, je (iu* nemal), napr. *zo slovenskjeho nárečja*. Z jeho grafického zachytenia dvojhlások vyplýva, že neuznával rozdiel vo výslovnosti *ia, ie* a *ja, je*. Tak isto B. H á l a v svojej knihe *Základy spisovné výslovnosti slovenské* (str. 95, cit. podľa Stanislava na str. 143) po výskumoch na umelom podnebí tvrdí, že zo sluchovej i artikulačnej stránky sú sku-

piny *ia, ie, iu* totožné so skupinami *ja, je, ju*. Stanislav hovorí: „Tu treba hneď uviesť, že z fonetického hľadiska je táto otázka veľmi delikátna." V závere prihliada k opačnému stanovisku S. Czambela, V. Vážneho a R. Jakobsona. Píše: „Pre hercov, spevákov, hlásateľov a iných verejných pracovníkov sa jazyk v prvom komponente dvojhlásky, t. j. pri polohláskovom *i*, nemá natoľko pritískať o okraje podnebia ako pri *j*" (str. 148).

Opatrná Stanislavova štylizácia vlastne svedčí, že v bežnej a správnej spisovnej výslovnosti niet rozdielu medzi dvojhláskami *ia, ie, iu* a skupinami *ja, je, ju*.*

II. Druhým najvýznačnejším znakom hláskovej sústavy spisovnej slovenčiny je systém dlhých samohlások popri samohláskach krátkych, a preto aj druhým pravidlom správnej výslovnosti je správne a dôsledné zachovávanie dlhých samohlások *á, é, í, ú (v* cudzích slovách aj *ó)* a slabičného *ŕ* a *ĺ*.

III. Tretím charakteristickým znakom slovenského hláskoslovia je harmonická vyrovnanosť v pomere dlhých a krátkych slabík, známa pod menom rytmický zákon, podľa ktorého v tom istom stave nemôžu byť dve dlhé slabiky po sebe. V prípade, že by po dlhej kmeňovej slabike mala nasledovať dlhá odvodzovacia prípona alebo dlhá koncovka, vplyvom rytmického zákona sa kráti.

Hoci rytmický zákon, vlastný strednej slovenčine, na ktorej je vybudovaný hláskoslovný systém spisovnej slovenčiny, viackrát je narušený výnimkami, najmä v prospech dvojhlások, predsa je z najtypickejších znakov zvukovej podoby spisovnej slovenčiny a treba ho v správnej výslovnosti dôsledne rešpektovať. Ako neslobodno vplyvom niektorých nárečí skracovať koncovky alebo ich vyslovovať ako polodlhé slabiky, podobne treba zasa nacvičovať krátenie koncoviek po predchádzajúcej dlhej kmeňovej slabike.

Zachovávanie rytmického zákona, t. j. krátenie druhej dlhej slabiky podľa neho je tretím pravidlom správnej spisovnej výslovnosti.

IV. Štvrtým charakteristickým znakom slovenského hláskoslovia sú mäkké spoluhlásky *ď, ť, ň, ľ*, ktoré získali slovenčine meno lahodnej, mäkkej reči. Preto aj štvrtým pravidlom spisovnej výslovnosti je dôsledné zachovávanie mäkkej výslovnosti týchto spoluhlások v rozsahu stanovenom slovenskou gramatikou. Výslovnosť *ď, ť, ň, ľ* je záväzná aj v spojeniach so samohláskou *e, i, í*, prípadne s dvojhláskou *ia, ie, iu*, i keď v týchto prípadoch ich mäkkosť v písme neoznačujeme mäkčeňom.

* Ja sám som tu rozdiel nikdy nespozoroval. Zistil som, že ani 47 učiteľov Ružomberského okresu, zídených na prednáške o spisovnej výslovnosti, nevedelo nájsť rozdiel medzi výslovnosťou *zjav — ziapať, zjedol — viedol, zbiedený — objedený, obielený — objektívny*, a tak plne potvrdzujú Štúrovo a Hálovo stanovisko.

Prakticky tu ide ešte o jednu otázku: ako majú učitelia a žiaci vyslovovať dvojhlásky, keď ich pomenovávajú, napr. pri preberaní hláskoslovia. Formulácia Pravidiel „o krátkom neslabičnom *i* a *u*" vedie k tomu, že mnohí učitelia vyslovujú izolované dvojhlásky ako krátke splynuté *i+a, i+e, i+u, u+o* (zriedkavejšie sa vyslovuje aj *ija, ije, iju*, ó s vokáňom). Podľa môjho názoru by bolo treba ustáliť, že dvojhlásky pri ich vymenovávaní (izolovane) vyslovuje ako *ja, je, ju* a *ŭo* (obojperné *v + o*).

Kým výslovnosť *ď, ť, ň* vo všetkých polohách sa vo všeobecnosti zachováva a rešpektuje, výslovnosť *ľ* sa nedostatočne zachováva. Preto nacvičeniu výslovnosti *ľ* a jej zmechanizovaniu vo všetkých spojeniach treba venovať osobitnú starostlivosť. Za veľký klad diskusie o poslednej pravopisnej úprave treba pokladať víťazstvo stanoviska, že v starostlivej výslovnosti máme *ľ* zachovávať. Pravdaže, škola je inštitúciou, kde nemá miesta nestarostlivá výslovnosť. Príkladom musia predchádzať vysoké školy, ktoré vychovávajú či už odborníkov-vedcov pre slovenský jazyk, či hercov ako majstrov krásnej slovenskej výslovnosti, či učiteľov slovenského jazyka. Ak na nich a na pedagogických školách sa dostane študujúcim potrebný praktický výcvik, kontrolovaný pri čítaní a rečníckych cvičeniach, postupne sa podobná starostlivosť o vzornú výslovnosť prenesie aj na ostatné školy.

Od učebníc slovenského jazyka vyžadujeme, aby v každej triede od národnej školy venovali zvýšenú pozornosť cvičeniam na *ľ*, a to takým spôsobom, aby si vyučujúci uvedomili záväznosť výslovnosti *ľ*. Len tak dosiahneme želateľný stav, že každý absolvent osemročnej školy bude bezpečne ovládať výslovnosť *ľ* aspoň pri čítaní.

Veľkú pozornosť a starostlivosť výslovnosti *ľ* treba venovať aj v krajoch, kde *ľ* je živé v nárečí. Aj v susedných obciach treba vypestovať v žiakoch vedomie, že iba výslovnosť s *ľ* je dobrá a pekná, lebo dosiaľ sa stretávame aj s opačným stavom.

V. Piatym charakteristickým znakom sústavy hlások v spisovnej slovenčine je o b o j p e r n é *v* na konci slabík (v polohe po samohláske alebo *r, l,* ak nasleduje spoluhláska) a na konci slov.

Obojperné *v* vyslovujeme s miernym vyšpúlením úst. Zvukovo sa zhoduje s krátkym, neslabičným *u*.

Dodnes sa tu často stretávame s nesprávnou výslovnosťou obyčajného pernozubného *v,* neraz vplyvom pomýlenej, „dôkladnej", literovej výslovnosti, ale zavše tu počujeme aj nárečovú výslovnosť *f (spef, hláfka, otcofský, prf* za správne *speu̯, hláu̯ka, otcou̯ský, pru̯).*

Rozsah výslovnosti obojperného *v* stanovili Pravidlá v § 41.

Prakticky treba nacvičovanie obojperného *v* spájať s koncovkou inštr. sg. žen. rodu *-ou (dobrou matkou),* ktorá sa teraz všade vyslovuje správne, vďaka pravopisu. Teraz naša jazykoveda koncovku *-ou* nepokladá za dvojhlásku. V našom povedomí je to tá istá skupina hlások ako *ov* v kmeni alebo v prípone, resp. v koncovke: *názov, krov, ovca, slovko, otcov, synovský, chlapov.* Táto správna výslovnosť je stredoslovenského pôvodu. Na strednom Slovensku sa zachovala aj typická výslovnosť tvarov min. času *bou̯, niesou̯, spadou̯,* ap. Táto vzácna výslovnosť by sa mala najmä v divadlách a filmoch náležite využiť pri charakterizovaní ľudového prostredia. Túto charakteristickú výslovnosť treba uznať za správnu aj v konverzačnom štýle.

Nacvičovaniu obojperného *v* (s vyšpúlením pier) treba venovať veľkú starostlivosť už od prvej triedy jedenásťročnej školy. Učiteľa od nacvičo-

vania starostlivej výslovnosti tejto charakteristickej slovenskej hlásky nesmie odvádzať obava pred ťažkosťami pravopisnými (písanie *slou, speu,* inde opačne *matkov, sestrov, so mnov.).* Pravopisu sa nesmie obetovať správna a pekná výslovnosť. V skutočnosti ani o nič takého nejde. Chyby na nižšom stupni v tomto bode sú pochopiteľné.

Na strednom stupni táto typická, zvučná slovenská výslovnosť, vnášajúca neobyčajnú rozmanitosť do sústavy slovenských hlások, musí byť celkom pravidelná a správna.

Výslovnosť spoluhlásky *v* na konci slov a slabík ako obojperného *v* s vyšpúlením pier na spôsob neslabičného *u (= u̯)* je piatym pravidlom správnej slovenskej výslovnosti.

VI. Šiestym charakteristickým znakom a pravidlom spisovnej slovenskej výslovnosti je tzv. splývavá výslovnosť čiže viazanie posledných spoluhlások na konci slov so začiatkom nasledujúcich slov v rámci vetného taktu a znelostná asimilácia v prúde reči čiže spodoba spoluhlások na rozhraní slov, ale aj na slovotvornom švíku odvodeného slova alebo zloženiny. Oba zjavy navzájom súvisia.

Ide o veľmi významnú a pomerne rozsiahlu kapitolu z náuky o správnej výslovnosti, v ktorej je zhrnuté viacero jednotlivých pravidiel. V učebniciach pre triedy nižšieho stupňa ich treba podávať a nacvičovať jednotlivo, na vyššom stupni (III.) súborne na základe chápania celej sústavy slovenskej výslovnosti a na základe dôsledne uplatneného pravidla o znelostnej asimilácii v spisovnej slovenčine.

Predpokladom pochopenia sústavy znelostnej asimilácie je poznanie tvorenia zvukovej podstaty spoluhlások a samohlások, chápanie striedania párových spoluhlások znelých a neznelých.

Predpokladom správneho pochopenia podstaty splývavej slovenskej výslovnosti je poznanie voľného čiže jemného nasadenia, t. j. nedostatok neznelej výbuchovej spoluhlásky (hlasivkovej explozívy), tzv. rázu, ktorý sa síce vyskytuje v slovenskej spisovnej výslovnosti pred začiatočnou samohláskou, ale iba na začiatku vetného taktu.

Splývavá výslovnosť sa prejavuje najprv tak, že neznelá hlasivková explozíva nevzniká na rozhraní slov, keď prvé slovo sa končí samohláskou a nasledujúce slovo sa začína samohláskou, ale ani na rozhraní medzi koncovou samohláskou predpony a začiatočnou samohláskou koreňa. V takýchto prípadoch sa artikulačný prúd v slovenskej výslovnosti nepreruší, hoci sa aj čosi oslabí. Splývavo vyslovujeme *záujem, zaujímavý, naučiť; na ulici, pri obloku,* nie „zá'ujem, za'ujímavý, na'učiť; na'ulici; pri'obloku" a pod. (apostrofom ' označujeme neznelú hlasivkovú expolozívu).

Splývavá výslovnosť sa prejavuje zreteľne vo výslovnosti neslabičných predložiek, ktoré splývajú s príslušným tvarom nasledujúceho slova. Ak sa slovo začína samohláskou, hranica prvej slabiky vo výslovnosti je až za touto samohláskou. Tak výraz *z Európy* vyslovujeme *ze-u-ró-pi,* nie „s 'európi", *s ohradou* vyslovujeme *zo-hra-dou,* nie „s 'ohradou", *k obloku* vy-

slovujeme *go-blo-ku,* nie „k 'obloku", *v úlohe* vyslovujeme *vú-lo-he,* nie „f 'úlohe".

Takéto členenie rečového prúdu umožnilo, že dnes vyslovujeme predložku *so* i pôvodnú predponu *so-* ako *zo a* predložku *ku* ako *gu* (okrem výnimky *so mnou* a *ku mne).*

Splývavá výslovnosť bez neznelej hlasivkovej explozívy umožňuje, že znelé spoluhlásky na konci slova pred slovom, ktoré sa začína na samohlásku, ostávajú znelé a neznelé spoluhlásky sa menia asimiláciou na znelé. Tak spojenie *voz obráť!* vyslovujeme *vo-zo-bráť,* nie „vos' obráť", *dub ohni!* vyslovujeme *du-bo-hňi,* nie dup' ohni". Ale aj *hať uschla* vyslovujeme *haďu-schla,* nie „hať 'uschla", *sup a vlk* vyslovujeme *su-ba-vlk,* nie ‚sup 'a vlk".

Asimilácia spoluhlások (i spoluhláskových skupín), zmena znelých (párových) na neznelé pred neznelými alebo opačne neznelých na znelé pred znelými nastáva ako zákonitý dôsledok úspory práce hlasiviek. Pre uľahčenie práce skupinu spoluhlások vyslovujeme jedným výdychovým prúdom znelým alebo neznelým, podľa povahy nasledujúcej spoluhlásky. Asimilácia párových spoluhlások pred párovými nastáva nielen na rozhraní slov, ale i vnútri slova. Skupiny „znelá + neznelá", resp. „neznelá + znelá" nevieme v slovenčine vysloviť. Napr. slová *prosba, mlatba, stužka* vyslovujeme *prozba, mladba, stuška.*

Tento zjav je známy aj v iných slovách. No pre slovenskú spisovnú výslovnosť je typické, že na rozhraní slov a za istých podmienok i vnútri slova nastáva asimilácia aj pred zvučnými (nepárovými znelými) spoluhláskami a rovnako aj pred samohláskami. Napr. tvary, resp. výrazy *nesme, netrpme, vráť mi, pusť ju, radosť a smiech* vyslovuje *nezme, netrbme, vráď mi, puzď ju, radozď a smiech.*

Na nižšom stupni škôl treba prebrať tieto jednotlivé pravidlá:

a) Predložku *so* i *zo* vyslovujeme rovnako: vždy *zo.* Výnimka je spojenie *so mnou.*

b) Predložku *ku* vyslovujeme vždy *gu.* Výnimka *ku mne.*

c) Predložky *k* a *s* vyslovujeme, ako sa píšu, iba pred neznelými spoluhláskami. No pred znelými (i zvučnými) spoluhláskami a pred samohláskami ich vyslovujeme ako *g,* resp. *z.* Výnimky sú zasa tvary osobných zámen: *k nemu, k nim, k nej, k nám, k vám; s ním, s ňou, s nimi, s nami, s vami.*

d) Predložku *v* pred slovami, ktoré sa začínajú na samohlásku, vyslovujeme ako *v (v uchu,* nie „f uchu"). Iba pred neznelými spoluhláskami vyslovujeme predložku *v* ako *f.*

e) Predpony *s-* a *z-* vyslovujeme tak, ako sa teraz píšu podľa správnej výslovnosti. Výnimky sú: *zpráva, sbor, sborovňa, sjazd, sväz, sväzák,* a *smena.* Tu vyslovujeme: *správa, zbor, zjazd, zväz, zmena.*

Výslovnosť ostatných predpôn nenaráža na ťažkosti.

f) Znelé (párové) spoluhlásky na konci vetného taktu, na absolútnom konci slova vyslovujeme ako príslušné neznelé. Toto pravidlo sa metodicky

správne preberá v pravopise z opačného konca, aby žiaci nepísali „chliep, zup, hrat, prach, glk, vos", ale *chlieb, zub, hrad, prah, glg, voz.*

g) Neznelé spoluhlásky pred samohláskami (pred slovami začínajúcimi sa na samohlásku) vyslovujeme ako príslušné znelé. Napr. *pes ide* vyslovíme *pe-zi-ďe.*

h) Neznelé spoluhlásky alebo skupiny neznelých spoluhlások na rozhraní slov alebo vnútri slova na slovotvornom švíku vyslovujeme pred znelými párovými i nepárovými (zvučnými) ako príslušné znelé.

Tu treba podotknúť, že *h* je v spisovnej slovenčine znelá spoluhláska. Preto pred *h* vyslovujeme vždy *v, z, g atď.* (nie „f Hrádku, s Hrádku, k Hrádku").

Osobitnú starostlivosť treba venovať výslovnosti predložky *ku,* ktorej správna výslovnosť *gu* sa veľmi zanedbávala a zanedbáva.

Veľkú starostlivosť treba venovať aj správnemu spájaniu slov v rámci vetného taktu, ktorý je jednou výdychovou skupinou, a správnemu slabikovaniu z hľadiska správnej výslovnosti. Takéto slabikovanie, pravdaže, môže byť v rozpore s pravopisom, s pravidlami o rozdeľovaní slov. (Vyslovujeme *vo-bľie-ká-rni,* rozdeľujeme *v ob-lie-kár-ni,* vyslovujeme *chla-bi-ďe,* píšeme *chlap ide.)*

Pravidlo o splývavej výslovnosti a znelostnej asimilácii je zložité, skladá sa z viacerých jednotlivých poučiek. Ale iba dôsledným jeho uplatňovaním sa zaskvie slovenčina v plnej svojej kráse, v svojej ľubozvučnosti a neobyčajnej lahodnosti.

VII. Siedmym charakteristickým znakom zvukovej podoby spisovnej slovenčiny sú zdvojené spoluhlásky.

Zdvojené spoluhlásky, také charakteristické pre prvého nášho veľkého novodobého básnika Jána Hollého, ktorý aj o ne oprel svoj prozodický systém, sú vzácnou cennosťou nášho jazyka, našej spisovnej výslovnosti. Obohacujú zvukové kvality našej reči doplňaním systému dlhých samohlások aj v oblasti spoluhlások.

Ako jedno „dlhé" *n, m* vyslovujeme nosové zdvojené spoluhlásky *nn, mm (denný, cenný, kamenný; uvedomme si, dom má . . .),* podobne ako dlhé *s, z, š, ž,* vyslovujeme zdvojené sykavky *(nes sa, bezsenný, bezzubý, vyšší, držže ho, rozžialiť).*

Pri spoluhláskach záverových (okrem *n, m)* ide síce v skutočnosti iba o oddialenie záveru a potom dochádza k prudšej explózii výdychového prúdu, nazhromaždeného za záverom, ale zvukový efekt je taký, že máme pocit, akoby sme vyslovovali jednoduché predĺžené spoluhlásky. Správne uvádzajú nové Pravidlá (str. 40, poznámka po § 42), že „zdvojené spoluhlásky neslobodno vo výslovnosti od seba oddeľovať prestávkou".

Pochopiteľné je, že v mnohých prípadoch výslovnosť zdvojených spoluhlások vzniká spodobovaním. Z predošlej poučky, že zdvojená výslovnosť vzniká aj asimiláciou spoluhlások, a z poučky, že neslobodno od seba oddeľovať prestávkou zdvojené spoluhlásky, vyplýva, že vyslovujeme *ottaďe* (odtade), *otťiaľto* (odtiaľto), *bessenní* (bezsenný), ale aj *precceda*

(predseda), *poccipať* (podsypať), *oččítať* (odčítať), *naccebou* (nad sebou). V duchu rozvíjania tejto osobitnosti zvukovej podoby nášho jazyka treba sa prikloniť tak isto k výslovnosti *rožžiaľiť* (rozžialiť), ale aj *odzdzimi* (od zimy), *odzdzemok* (odzemok), *oždžiaľu* (od žiaľu) a pod. Zachovávať v týchto prípadoch slovotvorný švík by viedlo k písmenkovej výslovnosti, k popretiu systému zdvojených spoluhlások a k zaznávaniu znelostnej asimilácie.

Spisovná slovenčina je teda bohatá na zdvojené (resp. „dlhé") spoluhlásky: *nn, mm, ňň* (týždenník), *tt, ťť* (odtienok), *dd, ďď* (oddiel, nad dedinou), *pp* (chlap padá, dub pília), *bb* (dub bude, tep býva), *ss, zz, šš,* (rozšíriť), *žž* (rozžeraviť), *cc* (otca, Čadca, podsadiť), *čč* (Bytča, odčítať), *dzdz* (odzemok), *ždž* (od žiaru), *kk* (mäkký).

I keď sa v mnohých nárečiach výslovnosť zdvojených spoluhlások zjednodušuje, školy musia byť miestom nacvičovania vzornej, kultivovanej výslovnosti a teda aj výslovnosti zdvojených spoluhlások. Takáto výslovnosť sa nemá obmedzovať iba na divadlo, rozhlas a film. Musí byť aj nerozlučnou súčasťou konverzačného štýlu spisovného jazyka (hovorenej reči). Musíme stupňovať náročnosť v tomto smere. Tu treba spomenúť Štefana Krčméryho, tohto vynikajúceho majstra krásnej spisovnej výslovnosti, dokonalého recitátora slovenskej poézie, ktorý v rozhovoroch o poézii žiadal dôsledne uplatňovať a rozvíjať takú význačnú vlastnosť slovenského jazyka, ako sú zdvojené („dlhé") spoluhlásky.

Záväzná výslovnosť zdvojených spoluhlások je siedmym pravidlom spisovnej výslovnosti.

VIII. Ôsmym významným znakom zvukovej podoby spisovnej slovenčiny je samohláska *ä*, ktorú vyslovujeme ako otvorené *e* so zníženou polohou jazyka (teda s akýmsi odtienkom do *a*).

Slovenské *ä* má v spisovnom jazyku pevné miesto, ale v spisovnej výslovnosti je jeho miesto ohrozené. Má oveľa ťažšiu pozíciu ako *ľ*. Ak výslovnosť *ľ* je záväzná v spisovnej reči vo všetkých polohách (i tam, kde sa neoznačuje mäkčeňom), *ä* je dovolené nahrádzať aj v spisovnej výslovnosti samohláskou *e*. (Pravidlá, str. 28, § 25.)

Stanislav v Slovenskej výslovnosti (str. 124) správne dôvodí: „V divadle a v iných umeleckých prejavoch sa žiada vyslovovať *ä*."

Učitelia by mali ovládať výslovnosť *ä*. Najprv aspoň natoľko, aby pri učení žiakov vedeli správne oboznámiť s jeho výslovnosťou, aby sa naučili iba, kde sa píše *a* s dvoma bodkami *(ä)*. Pri čítaní by mali žiadať od žiakov výslovnosť *ä*, ktoré treba nazývať „otvoreným *e*". Iba takto sa vybuduje v žiakoch vedomie o záväznosti *ä* vo vzornej výslovnosti. V opačnom prípade ostaneme ustavične na doterajšom stupni, keď väčšina žiakov na strednej škole vôbec nie je oboznámená s výslovnosťou samohlásky *ä*.

Výslovnosť samohlásky *ä* je ôsmym pravidlom spisovnej výslovnosti.

* * *

Uviedli sme osem pravidiel slovenskej spisovnej výslovnosti.

Ich znalosť a praktické ovládanie sa má stať nerozdielnou súčiastkou všeobecného vzdelania každého absolventa slovenskej strednej školy.

Poznanie a ovládanie správnej slovenskej výslovnosti má byť zdrojom pravého vlasteneckého sebavedomia vzdelaného Slováka, žriedlom hlbokej, opravdivej a plodnej lásky k nášmu jazyku.

Ak sa doteraz zavše stávalo, že poniektorí básnici, učenci a iní vzdelanci bývali pyšní na svoje vedomosti z oblasti nášho jazyka, chceme teraz dosiahnuť, aby každý slovenský človek ako opravdivý vlastenec bol hrdý na bohatstvo a krásu nášho jazyka.

Hrdosťou sa dvíhajú naše prsia a chválou znie náš hlas nad sviežosťou a rozmanitosťou, i lahodnosťou, vyrovnanosťou i búrlivosťou, opojnou melodickosťou spanilej slovenčiny našej, krásnej v ústach svojho pôvodcu i majstra — nášho tvorivého ľudu i v ústach našich básnikov a nadovšetko krásnou v dumných i hrubých, bujarých i velebných národných piesňach našich.

ADAM PRANDA

O ZVUKOVEJ KULTÚRE SPEVOHERNÉHO JAZYKA

V tieto dni bude tridsať rokov, čo sa na Slovensku po prvý raz z profesionálneho javiska spievala celá opera po slovensky. Prvou slovensky uvedenou spevohrou bol v preklade Miloša Ruppeldta J. Massenetov *Kaukliar u Matky božej,* ktorý mal svoju bratislavskú premiéru 24. augusta 1924.

Táto vzácna príležitosť nás zaväzuje. Núti nás aspoň v krátkosti si všimnúť význam slova a jeho správnej a zrozumiteľnej výslovnosti v spevohre a zhodnotiť aj úspechy, ktoré dosiahli niektorí výkonní umelci predovšetkým zvýšenou pozornosťou a starostlivosťou o otázky jazyka v spievanom texte. No toto výročie nás nabáda všimnúť si aj súčasnú zvukovú kultúru jazyka spevohry a riešiť niektoré otázky, ktoré sa nám v súvislosti s ňou ešte stále vynárajú. My otázky iba nadhodíme, no treba ich riešiť organizačne a s konečnou platnosťou preto, aby sa zaručil ďalší úspešný rast a neustále zvyšovanie umeleckej a ideovej úrovne našej spevohry. Potreba ďalšieho zvyšovania najmä zvukovej kultúry sa totiž u nás ešte stále pociťuje a jej naliehavosť sa v niektorých reláciách všeobecne konštatuje a uznáva. Lebo tu si treba uvedomiť jednu závažnú skutočnosť. Vývoj opery najmä po Wagnerovej reforme, ale už aj od čias Chr. W. Glucka, Mozarta, Beethovena a Mendelssohna zvyšuje neprestajne požiadavku zrozumiteľnosti spievaného slova a dnešný realistický spevácky prednes si bez dobrej, správnej a jasnej výslovnosti ťažko vieme predstaviť predovšetkým v operách (hudobných drámach), v ktorých spevná partia má charakter spevného recitatívu (melodickej deklamácie).

Všimnime si teda, prečo má spevák náležite ovládať ortoepickú výslov-

nosť spisovného jazyka. V širšom rozsahu rozumieme zvukovou kultúrou očistenie výslovnosti v prvom rade od rozličných nárečových prvkov, ak sa neuplatňujú funkčne. V užšom rozsahu chápeme ňou správnu a zrozumiteľnú výslovnosť a vytríbenosť spolu s technikou hlasu a umením prednosu.

Vieme, že operný i operetný spevák musí poznať a na scéne ovládať nie jeden, ale súčasne tri umelecké odbory, s ktorými naraz pri javiskovej realizácii pracuje a na ktorých stavia svoj umelecký výkon. Je to slovo, hudba a scéna. V tom je na jednej strane ťažkosť, ako pripomína aj K. S. Stanislavskij (*Můj život v umění,* Praha 1941, 424), no na druhej strane zas výhoda jeho tvorivej práce. Ťažkosť je predovšetkým v samom procese štúdia trojakého umenia. Herec-spevák si musí osvojiť nielen základné poznatky a postupy práce so slovom a s jeho výslovnosťou, ale aj s hudbou a scénou. No len čo si ich umelec osvojí, nadobúda také veľké a rozmanité možnosti pôsobenia na diváka, aké nemajú iní umelci.

V tejto súvislosti treba však zvlášť zdôrazniť jednu skutočnosť, ktorú neraz zdôrazňoval aj Stanislavskij. Tieto tri výstavbové zložky spevohry (hudba, slovo a scéna) musia totiž spolu splývať a smerovať k jednému spoločnému cieľu. Keby jedno umenie pôsobilo na diváka a ostatné prekážali tomu účinku, nikdy sa nedosiahne to, čo sa sleduje. Lebo v tomto prípade jedno umenie by ničilo to, čo tvorí druhé umenie. Z toho vyplýva, že nesprávna výslovnosť spievaného textu nevyhnutne narúša celkový účinok predstavenia asi tak ako nesprávne a falošne hrajúce husle v orchestri. A podobne ako huslista musí správne nasadzovať a rešpektovať noty a všetky interpunkčné znamienka svojho hudobného partu, i spevák musí cítiť nielen hudbu, ale aj vety, slová, ba každú slabiku a každú jednotlivú hlásku, všetky jej ortofonické a ortoepické charakteristiky. Lebo tu platí v plnosti Stanislavského výrok, v ktorom pripomína, že správnu hlasovú kultúru, rytmičnosť a dobrú dikciu rovnako potrebuje ten, kto spieval za starých časov „Bože, cára chráň", ako ten, kto teraz spieva novú hymnu. Umelcove tvorivé procesy zostali totiž vo svojich prirodzených základoch tie isté pre nové pokolenia, aké boli aj pre pokolenia staré *(Můj život,* 448).

Ďalší dôvod, ktorý podčiarkuje význam slova a jeho správnej výslovnosti v spevohre, je ten, že slovo, reč je nástrojom dorozumievania. Slovo je najvýznamnejšou zbraňou. Je prostriedkom, ktorým sa vyjadruje ideový zámer spevohry. Preto, ak ho zanedbáme, ochudobňujeme nielen diváka, ale celú spevohru a jej podstatu a účinnosť.

No rešpektovať zákony a pravidlá ortoepickej výslovnosti musí spevák aj preto, lebo je to jeho povinnosť k národu. Má sa usilovať o jednotnú spisovnú výslovnosť preto, že je záväzná pre všetkých príslušníkov národa. Má teda poznať a ovládať správne tvorenie jednotlivých hlások aj spôsob ich spájania v súvislej reči, ich vlastnosti artikulačné a akustické, ich dynamický a melodický tok. Má rešpektovať ich správne používanie všade tam, kde sa má hovoriť jazykom spisovným. A to je predovšetkým divadelná scéna. Má zvyšovať ľubozvučné znenie spievaného slova a usilovať sa o správnu hlasovú techniku využívaním fonetických poznatkov pri svo-

jom speváckom prednese. Lebo iba rešpektovaním týchto zásad ortoepie, ortofónie a kalilógie spievaného textu môže zvyšovať zvukovú kultúru jazyka spevohry i hodnotu javiskovej realizácie spevoherného diela.

Spevák musí teda dokonale poznať svoj jazyk. Načo by nám boli jemné herecké prežívania, ak ich na javisku bude vyjadrovať zlá reč, nesprávna a nezrozumiteľná výslovnosť? Prvotriedny herec — hovoriac slovami K. S. Stanislavského *(Hercova práca* II, Bratislava 1953, 116) — nesmie hrať na rozladenom nástroji.

Pozrime sa, ktoré sú najčastejšie príčiny nesprávnej výslovnosti.

Prvým a základným predpokladom správnej spisovnej výslovnosti je dobrý preklad spevoherného libreta. Ak libreto nespĺňa všetky požiadavky naň kladené, ak teda nie je spisovne správne, ak sa v ňom neuplatnila v dostatočnej miere zásada ľubozvučnosti vo výbere slovného výraziva, alebo ak sa dostatočne nerešpektovala zásada správnej organizácie dĺžok slabík a dĺžok nôt, zapríčiňuje veľa základných chýb, za ktoré do značnej miery nie sú už zodpovední speváci. Hovoríme zámerne, že iba do značnej miery. Lebo pri správnom jazykovom cite mnohí si sami môžu uplatniť text podľa týchto zásad, čo neraz aj robia. Neraz je to na osoh prekladu libreta. V dokladoch ďalej uvedieme prípady, ktoré boli zavinené nedostatočnou starostlivosťou prekladateľa.

Príčiny výslovných chýb väzia neraz aj v nesprávnej alebo nedostatočnej jazykovej výchove nášho spevoherného dorastu, teda v škole. Tá im (najmä v minulosti) dávala z jazykovej výchovy veľmi málo. No my vieme, že spevák už pred svojím príchodom na scénu by si mal plne osvojiť a ovládať už v škole všetky zásady a pravidlá správnej výslovnosti. No spevák by mal poznať nielen základné poučky, ale mal by preniknúť a hlbšie vidieť do všetkých problémov estetiky slovenského spisovného jazyka, ktoré má potom na scéne úspešne rozvíjať a uplatňovať. Lebo potom, ako to aj Stanislavskij pripomenul *(Hercova práca II,* 113), keď je už profesionálom, falošná márnivosť mu neraz nedovolí zaoberať sa štúdiom abecedy, ako keď bol školákom. Preto túto prácu musí urobiť už v škole, pri svojom štúdiu.

Iným zdrojom nesprávnej výslovnosti je neraz sám písaný jazyk, ktorý veľmi nedostatočne vystihuje zvukovú podobu, teda správne znenie. Písmom nemožno vystihnúť všetky hudobné prvky reči, lebo pravopis sa riadi inými normami ako výslovnosť. Rytmus, dynamickú líniu, melódiu vety, ľubozvučnosť a iné zvukové hodnoty musí spevák vyhmatávať, riadiac sa pritom svojím hudobným partom a jazykovým citom.

Často nesprávnu výslovnosť vytvára aj spev. Už Bohuslav Hála pripomína túto skutočnosť *(Mluva ve zvukovém filmu,* Praha 1946, 52). Mnohí speváci sa totiž domnievajú, že niektoré hlásky nemožno bezchybne zaspievať; inokedy zas už pri svojom spevnom výcviku si navykli na nesprávnu artikuláciu. Tým sa stáva, že ich výslovnosť je čiastočne alebo neraz až úplne nezrozumiteľná. Pri speve by sa práve naopak malo dbať na vzornú výslovnosť už preto, aby sa poslucháčovi umožnilo porozumieť spievaný

text a tým lepšie a účinnejšie sa zmocniť celého ideového bohatstva spevoherného diela.

Vo vokálnom odbore treba teda veľkú pozornosť venovať dikcii a slovu. Speváci — ako aj mnohí iní ľudia — nevedia neraz správne a krásne hovoriť a spisovne vyslovovať. Preto sa u nich nezriedka kazí krása ich spevu vulgárnosťou dikcie a vokalizácie. Najčastejšie slovo pri nezrozumiteľnej výslovnosti úplne mizne. A zatiaľ slovo je námetom pre skladateľovu tvorbu a hudba, jeho tvorba, je zážitok daného námetu, vzťah skladateľov k nemu. Slovo je „čo" a hudba „ako", pripomína Stanislavskij *(Můj život,* 425). Ak slovo, tvorivý námet nie je zrozumiteľný práve pre nesprávnu a zlú výslovnosť, divák na predstavení stráca viac, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Dramaturgické poznámky v programe a zrozumiteľné časti spevu nikdy nemôžu, nestačia plne nahradiť to, čo divákovi uniká pri zlej výslovnosti spievaného textu, najmä ak je dejová zápletka stavaná na slovných zvratoch. Preto slovo a jeho výslovnosť musí byť správna a zrozumiteľná človeku, ktorý počúva spevohru, a to nielen vtedy, keď spieva jeden spevák, ale i vtedy, keď spieva trio, sexteto alebo celý sbor.

Koľko nových možností nám odhalí hudobná zvučná reč pri prejavovaní vnútorného života na javisku, najlepšie pochopíme, keď porovnáme úsilie hráča, ktorý sa na balalajke pokúša zahrať Beethovenovu *Deviatu symfóniu,* s plným znením orchestra. Nesprávna a nezrozumiteľná výslovnosť mení neraz árie vplyvom nevýraznosti spoluhlások takmer na jednoduché cvičné melódie bez slov, ktoré nemôžu poskytnúť poslucháčovi a divákovi plný zážitok, iba rozbité úlomky. Stáva sa to občas aj na našich scénach preto, lebo niektorí speváci myslia viac na zvuk ako na slovo. Usilujú sa tón dobre nasadiť a hodiť ponad orchester do hľadiska. Títo potrebujú zvuk pre zvuk, dobrý tón pre dobrý tón a nedbajú na nositeľa a základného vyjadrovateľa deja i konania — na slovo. Preto pri takomto názore na operné a operetné dielo v jeho spevnej časti klesá hudobno-dramatická i zvuková kultúra slova na primitívny, diletantský stupeň (z hľadiska jazykovedného i z hľadiska jednoduchého poslucháča, no nie z hľadiska hudobno-speváckeho).

Prebrali sme v krátkosti dôležitosť slova a jeho správnej a zrozumiteľnej výslovnosti a zmienili sme sa aj o niektorých problémoch, ktoré sa nám v tejto súvislosti vynárajú, najmä pokiaľ sa to týka prekladov operných i operetných libriet, spevoherného dorastu i potreby samovýchovy výkonných umelcov a ich vzťahu k pestovaniu estetických vlastností spisovnej slovenčiny v spievanom texte. Pri príležitosti tridsiateho výročia uplatňovania sa slovenčiny v spevohrách, treba sa nám však zmieniť aj o súčasnej zvukovej kultúre spievaného slova. V čom sa prejavujú nedostatky a ako by sa dali odstrániť v záujme neustáleho zvyšovania úrovne našich operných i operetných predstavení. Je pravda, doklady budeme uvádzať iba z posledných predstavení bratislavských spevoherných scén, no zdá sa nám, že v mnohých reláciách budú platiť aj pre iné naše spevoherné súbory, ba i pre spev v rozhlase a do istej miery aj v slovenskom filme, hoci z filmu

doklady ani neuvádzame. Citujeme z týchto spevoherných predstavení: Boris Godunov (BG), Don Pasquale (DP), Carmen (CA), Bohéma (BO), Žobravý študent (ŽŠ), Záporožec za Dunajom (ZD) a Predaná nevesta (PN). Pri doklade uvádzame vždy meno spevohernej postavy, dejstvo alebo obraz a dátum predstavenia.

O otázkach súčasnej výslovnosti predovšetkým v bratislavskej opere sa v poslednom čase zo strany jazykovednej kritiky už viac ráz písalo. Sú to najmä články prof. J. Stanislava, uverejňované v našej dennej tlači. Teda spravil sa kus záslužnej práce zo strany kritiky. No treba pripomenúť, že vari ešte viac sa urobilo zo strany samých výkonných umelcov, ktorí — ak hodnotíme posledné obdobie asi štyroch rokov — si uvedomili svoju národnú i umeleckú zodpovednosť a mnohí veľmi seriózne pristúpili aj k otázke zvyšovania zvukovej kultúry spievaného jazyka. Javí sa nám to najmä u niektorých umelcov, ktorí svojím prednesom aj zo stránky jazykovej a výslovnostnej stávajú sa mocnou oporou a vzorom pre mladších. Ak sa aj oni niekedy prerieknu alebo nenáležite použijú nespisovnú výslovnosť, čo sa im tiež občas prihodí (a čo potvrdzujú aj niektoré doklady, ktoré uvádzame), ich výslovnostné chyby nie sú časté ani systémové. Niektorí naši spevoherní umelci sú priamo majstrami ortoepickej výslovnosti spievanej slovenčiny. Mária Kišoňová-Hubová, Nina Hazuchová, Marta Kurbelová, Dita Gabajová, Zita Frešová-Hudcová, František Zvarík, dr. Gustáv Papp, dr. Ján Blaho, Belo Turba, Fr. Šubert, Štefan Hoza, Alexander Baránek, Peter Petrovič — aj pri istej rozkolísanosti vo výslovnosti *l, ľ, ô* — stávajú sa vzorom a piliermi pri ustaľovaní spevohernej výslovnosti slovenčiny. Z týchto najmä M. Kišoňová-Hubová a František Zvarík majú už svoj pevný štandard, na ktorý sa možno vždy s istotou opierať.

Povedali sme už, že základ výslovnostných chýb väzí neraz už v samom preklade spevoherného libreta, keď prekladateľ nesprávne vyberal z onoho nepreberného množstva výrazových prostriedkov národného jazyka, napr. *zmizla preč lámka, práve chcel som zavolať pre vás, a keď mu zdelím tiv naše plány, je treba nové riady, vám je treba v noci spať* (DP); *veď už je pozde, nie je už kľudná* (PN). Neraz dialektizmus preniká z nárečia alebo z hovoru v každodennom živote, napr. *a teraz pokloniť sa pojme* (Boris 17. 5., BG II. obr.); *ňeňi hlúpi, ňeňi tuční* (Kecal 2. 6., PN I. d.), *na slovo mi nižd ňedáme* (ten istý), *ti sa skovaj* (Malatesta 6. 6., DP III. obr.) atď.

Inokedy zlý vplyv na výslovnosť slova má grafický znak, teda písmo, pravopis — najmä starý, napr. *s úsmevom* (Ollendorf v ŽŠ I. obr.), *spití som sa s voza svaľil* (Karas v ZD I. d.), *a sošli s ňebies sen* (Boris 17. 5., BG II. obr.), *tis láskaví* (Šujskij 17. 5., BG V. obr.), *kto iďe s vás* (Dancairo 10. 5., CA II. d.), *síďem sa s ním* (Micaela 10. 5., CA III. d.), *sarcce láskou sa svjera* (Mimi 22. 5., BO I. d.), *je svodňica* (Marcell 22. 5., BO II. d.), *sľutuj sa nad ňou* (Musetta 22. 5., BO IV. d.) atď. Ako vidieť, starý pravopis nepriaznivo vplýval aj na javiskovú výslovnosť. Prejavovalo sa to predovšetkým v nedostatku asimilácie znelých a neznelých spoluhlások v takých spojeniach, kde asimilácia je nielen potrebná, ale sa nevyhnutne

vyžadovala i vyžaduje. Spev sa takto vplyvom nevýraznosti spoluhlások stával oveľa menej zrozumiteľný. Nedodržiavanie zásad asimilácie a súvislého prednesu značne ochudobňuje jazyk divadelného predstavenia. Treba zdôrazniť, že i v speve existuje istá súvislá línia, ktorú si treba vypracovať už pri nacvičovaní textu a bez ktorej niet skutočného umenia slova. Písmenková výslovnosť dokonca sťažuje porozumenie spievaného textu a neraz prináša významové dvojzmysly.

Doteraz sme hovorili o nesprávnostiach vplyvom libreta. Teraz preberieme výslovnosť samohlások a spoluhlások. Predovšetkým sa zastavíme pri výslovnosti samohlások. Samohlásky sú riekou a spoluhlásky brehmi, ktoré treba upevniť, aby nenastala povodeň, hovorí K. S. Stanislavskij *(Hercova práca* II, 93). Samohlásky do určitej miery napráva spev, ktorý znie predovšetkým na vokáloch. Na vokáloch sa robí aj výcvik hlasu. Keď sa však spevák nezaujíma o slovo a keď zanedbáva spoluhlásky a samohlásky, stáva sa mu často, že pri speve nasadzuje správne v samohláskach, nesprávne v spoluhláskach. Pri dikcii je to práve naopak: nesprávne môžu znieť samohlásky a správne spoluhlásky.

Vo výslovnosti bratislavských umelcov oboch spevohier sa ešte dosť často vyskytuje nesprávna výslovnosť samohlások. Niektorí speváci českého pôvodu spievajú dlhé *á* tam, kde v slovenčine nie je, no kde ho má čeština. Prof. J. Stanislav (Novosti Bratislavy, III, č. 25 z 10. 6. 1954) uvádza doklady z opery *Don Pasquale,* napr. *zľutováňe, požehnáňe, kočiár, ďeviátou, ďábla.* My sme pri porovnávaní hudobného partu niektoré chyby tohto druhu ospravedlnili preto, lebo organizácia dĺžok nôt so slabikami nevybočuje zo zásady, ktorú treba nevyhnutne požadovať a uplatňovať. Dnes totiž, čo sa týka kvantity, sme v tom štádiu, ako pripomína aj prof. J. Kresánek *(Slovenská ľudová pieseň zo stanoviska hudobného,* Bratislava 1953, 206), že sa ako chyba pociťuje iba prípad, kde je opačná organizácia dĺžok nôt než organizácia dĺžok slabík v spievanom texte. Slabikám rozličných dĺžok môžu teda zodpovedať noty rovnakej časovej hodnoty. V takomto prípade správny prednes závisí iba od speváka, ktorý noty s krátkou slabikou má spievať viac staccato a noty s dlhou slabikou držať viac tenuto. Je pravda, že táto zásada je jasná tomu, kto pozná a dobre ovláda príslušný jazyk, v našom prípade spisovnú slovenčinu a rozdelenie kvantity v nej.

Podobne sa neraz nesprávne vyslovuje samohláska *e.* Raz znie príliš úzko, inokedy zas otvorene, napr. *o to ťa prosímé* (Odarka v ZD IV. d.), *vérnosť* (Janík 2. 6., PN I. d.). Prof. J. Stanislav uvádza ešte *négďe* (DP). Opačného druhu je výslovnosť *e* ako *ö,* napr. *ƒ ťi̯ö mi̯östa* (Colline 22. 5., BO IV. d.), *mi zvi̯öra srcce, aňi̯öl mu̯oj, za hri̯öxi svoje* (Boris 17. 5., BG I. a V. obr.) atď. Najčastejšie je však výslovnosť správna.

Pri samohláske *ô* býva tak isto veľa ráz nesprávna výslovnosť, a to niekedy aj u takých spevákov, ktorí ináč všetko ostatné — až vari na *l a ľ* — vyslovujú správne. Veľmi často totiž *ô* znie ako *o* alebo *ó,* ba v niektorých prípadoch dokonca ako *vo.* Najprv doklady na výslovnosť *o, ó: otxod mój*

(Don José 10. 5., CA III. d.), *kďe móže biť, mój príbex, tej vóňe ňemá, paňe mój* (Mimi 22. 5., BO I. a II. d.), *mój návrx* (Colline 22. 5., BO IV. d.), *len vi mňe dóverujťe, vaša vóľa* (Kecal 2. 6., PN I. d.), *ó bože mój* (Vašek 2. 6., PN II. d.), *že zaňho pójďe* (Janík 2. 6., PN III. d.), *sinovec moj* (Malatesta 6. 6., DP II. obr.). Posledný prípad uvádza aj prof. Stanislav. Z ďalších dokladov pozri aspoň tieto: *moj aňiel, moj roskas* (Don Pasquale 6. 6., DP III. a IV. obr.), *mi zmjerňi moje bóľe, sin mój, od bjet a zlop* (Boris 17. 5., BG VIII. obr.), *fšak pohľad moj, už vám niž nepomôže* (Enterich v ŽŠ I. obr.), *sľávni(!) saskí dóstojňík, z mójho ľaxko dať* (Ollendorf v ŽŠ I. a II. obr.), *mój zrak sa zahľaďel* (Rymanovič v ŽŠ II. obr.) atď. U niektorých spevákov možno zistiť výslovnosť *ô* ako *vo*, nie však ako *ụo*, napr. *skvor upraụ si fšak hrivu* (Marcell 22. 5., BO I. d.), *na mojom lvošku si ňexaď mụožeš* (Mimi 22. 5., BO III. d.), *to je hrvóza* (Vašek 2. 6., PN II. d.) atď. Posledný doklad možno pokladať do istej miery za funkčný, lebo s nesprávnou výslovnosťou sa lepšie charakterizuje postava Vaška.

Pri *ä* sme zistili iba výslovnosť *e*, napr. *največší ten bụoľ a žiaľ* (Rymanovič v ŽŠ II. obr.), *zrakom svojím svetím* (Andrej v ZD IV. d.), *skrápal oči vodou svetou* (Pimen 17. 5., BG VIII. obr.), *smutňe zvedol* (Carmen 10. 5., CA I. d.), *fšak speť som hňeť* (Zuniga 10. 5., CA II. d.), *a vráť sa speť* (Rudolf 22. 5., BO IV. d.)ľ *tak sa spametá* (Kecal 6. 6., DP I. obr.) atď. Výslovnosť *a* miesto *ä* sme nezistili ani v jedinom prípade. Prof. Stanislav žiada vyslovovať dôsledne *ä*. Nám sa zdá — nie preto, že *Pravidlá slovenského pravopisu* za spisovnú uznávajú aj výslovnosť s obyčajným *e* — prípustná a správna výslovnosť *e* a myslíme, že požadovať výslovnosť *ä* stane sa postupne aj pre hovorenú reč, nielen spievanú, pomaly anachronizmom i pri všetkých argumentoch o klasickej výslovnosti. Vývoj v spisovnej i v nárečovej výslovnosti ide tým smerom. Z týchto dôvodov by sa vari mala prestať požadovať výslovnosť *ä* v spievanom texte.

Z dvojhlások sa občas niektoré vyslovujú nesprávne. Tak dvojhláska *ie* sa neraz vyslovuje ako *e*, napr. *prečo to bereťe, dozveďeť sa* (Richthoffen v ŽŠ III. obr.), *buďež maď ďeťičeк, už je koňec* (Don Pasquale 6. 6., DP I. a IV. obr.) atď. Prof. Stanislav v spomínanom článku uvádza aj iné doklady z predstavenia opery *Don Pasquale*, napr. *zľutováňe, požehnáňe, najlepše je, ňégďe, ubližováňe, nadaváňe, ňič ňe je, keť raz zomrel.* Niektoré z týchto dokladov sme na neskorších predstaveniach už nepobadali.

Zvláštnu pozornosť si zasluhuje vyrážanie najmä koncových spoluhlások. Pri ich vyrazení sa za nimi spieva veľmi krátka polosamohláska. Takouto výslovnosťou sa narúša jednotná línia vety, veta sa strhá na samostatné slová, nerešpektuje sa medzislovná fonetika a zásady asimilácie spoluhlások. Porovnaj príklady: *nušə koho hľadaťə ráčišə* (Morales 10. 5., a III. d.), *tak rádə to zvịemə, či usmrťiťə ma túžišə* (Carmen 10. 5., CA II. a III. d.), *tak rádə to zvịemə, keď sa znova k ňej vráťimə* (Rudolf 22. 5., BO III. d.), *mámə sa priznaťə, fšetko viznaťə* (Rymanovič v ŽŠ III. obr.), *veťə ňemá rozumə* (Krušina 2. 6., PN III. d.), *mụoj sinə veď rádə ťa*

mámə (Grigorij 17. 5., BG III. a VI. obr.) atď. V niektorých prípadoch — najmä pri potrebe silného citového zdôraznenia alebo vzduchu — takúto výslovnosť, toto vyrážanie pokladáme za funkčné a oprávnené aj na scéne. Nesmie však presiahnuť isté medze prípustnosti a oprávnenosti, lebo potom ruší.

Z výslovnosti spoluhlások treba uviesť viaceré. Vieme, že aj spoluhlásky znejú v speve, preto aj im treba venovať zvýšenú pozornosť. Nesmú však „napuchnúť", ako sme uviedli príklady na vyrážanie spoluhlások, no ani sa scvrkať alebo dokonca zanikať, ako doložíme ďalej. Každá z nich má totiž určené svoje miesto vo fonickom pláne a vymedzenú dĺžku trvania. Vplyvom nevýraznej výslovnosti spoluhlások alebo nedbanlivej výslovnosti menia sa často árie na melódie „bez slov". Je to akoby cvičné intonovanie iba samohlások.

Najprv si všimneme výslovnosť polosamohláskového *l̯* a *r̯*. Ak sme pred pár rokmi zistili nesprávnu výslovnosť s jasne znejúcim vkladným vokálom *e* alebo dokonca s *o*, ktorý sa kládol pred spoluhlásku *l̯* a *r̯* (*Príspevok k dejinám slovenského operného jazyka a jeho zvukovej kultúry*, sborník Slovenská Bratislava, Bratislava 1950, 320), dnes musíme s radosťou pripomenúť, že sa už táto výslovnosť takmer nevyskytuje. Polosamohláskové *l̯* a *r̯* znie vždy s krátkym sprievodným samohláskovým elementom alebo aj bez neho, napr. *prácu moju krvopotnú, je trpká* (Pimen 17. 5., BG III. obr.), *aj mərtvemu, ňefšímaj si slzi* (Xénia 17. 5., BG II. obr.), *jej sərcce daruje, srcce bi mi pritom puklo, tak tvrdohlavé dʹieuča si* (Janík 2. 6., PN II. a III. d.), *im ňeotvorím svoje sərcce, f srcci mám, sĺnkom bíval, zbabelcom pohŕdam, teda smərť, smrď zlá* (Carmen 10. 5., CA II. a III. d.), *zlatí lúč səlnka zrʹiem* (Mimi 22. 5., BO I. d.), *sťa krvilačné zvʹiera* (Marcell 22. 5., BO II. d.) atď. Na nesprávnu výslovnosť, ktorá sa občas ešte tiež objavuje, uvádzame tieto príklady: *ľen sercce zvábené, f pełnej sláve* (Escamillo 10. 5., CA III. d.), *iba smerď mi muože vziať* (Don José 10. 5., CA III. d.), *že mertvé dʹieťa* (Boris 17. 5., BG VI obr.). Ako sme už povedali, nesprávna výslovnosť je skutočne veľmi zriedkavá.

Ďalej musíme upozorniť na veľkú rozkolísanosť vo výslovnosti *l, ľ*. Správna výslovnosť týchto spoluhlások sa iba veľmi pomaly ustaľuje. A hoci badať aj v nej určitý pokrok v poslednom období dvoch-troch rokov, predsa nemôžeme byť ani trošku spokojní s veľkou rozkolísanosťou a nesprávnou výslovnosťou na našich reprezentačných scénach v Bratislave. Prof. Stanislav (Novosti Bratislavy, III, č. 27 z 24. 6. 1954) žiada správne vyslovovať mäkké *ľ* aj v každodennom styku. O čo dôležitejšie je požadovať túto výslovnosť od spevákov! Vo výslovnosti *l* a *ľ* robia totiž neraz chybu aj tí, ktorých výslovnosť v ostatných prípadoch je úplne správna a vzorná. Všimnime si však doklady. Najprv uvedieme doklady zbytočnej výslovnosti mäkkého *ľ* tam, kde je spisovne *l*, napr. *na našu drahú vľasť, bľahosľaveňje, bľaženosťi, mŕtvim vľáccom ríše* (Boris 17. 5., BG II. obr.), *ukazovaľ na mňa ľen sľovom ľáskavím, či je to kľam* (Grigorij 17. 5., BG III. a VI. obr.),

našjeľ som, sám jej doprial', aby sinouca strestal', Karľotta Maľatesta (Malatesta 6. 6., DP I. a II. obr.), *smeľo spoľu vikročíme, kto pľaťí, ja pľaťiď nexcem* (Don Pasquale 6. 6., DP II. a III. obr.), *ľáskou morí, pľakaď v žjaľi* (Ernesto 6. 6., DP IV. obr.), *čarom ťa zvjedoľ, to isťe zbadaľ uš, aj zatvoriť sa daľ* (Carmen 10. 5., CA I. a. II. d.), *ľen sľovo ostatné* (Micaela 10. 5., CA III. d.), *vľastňe, hľavou kíva, xvíľku ťíško stáľ* (Colline 22. 5., BO I. d.), *som bľázon, f tom bľúzňeňí, okoľo sa ďívam, moja ľáska* (Mimi 22. 5., BO I. a IV. d.), *čo sa staľo, akobi sa nječoho báľ, váz buďe kľamať, tag drječni xľap, žialom bi umreľa, pľakaľa, xovaľa* (Marienka 2. 6., PN I. a II. d.), *ku xaľupe* (vplyvom Kecala!), *iba ľáska ľasku oceniď zná* (Janík 2. 6., PN II. d.), *moja ľáska, to sa ešte ňestaľo, ostaľ som, fšetko možné som skúsiľ, takto sňívaľ* (Ollendorf v ŽŠ I. obr.), *som ľen na ťeba čakaľa, pľakaľa, boľa bi som ňemuseľa takto biť, ceľú noc si u ňej spaľ, nocovaľ si u ňeťere, ňemuseľa takto biť, xľapcou lákať, odišľa som, akéže hľúpe turkiňe, osut trápeňie mi daľ* (Odarka v ZD I. a IV. d.), *ľen takto sa to staľo, f turka som sa zrazu zmeňiľ, ja som sa staľ* (Karas v ZD II. d.), atď. Príklady na takúto nesprávnu výslovnosť by sme mohli ešte viac rozvádzať. Zaznamenali sme si aj príklad z rozhlasu z piesne *Hej, hory, hory, hory čierne*. Sólista nesprávne spieva: *Keť som sa spovedaľ, farár mi povedaľ*. Sbor však spieva správne *(spovedal, povedal)*.

Všimnime si však opačné prípady, kde sa *ľ* má vyslovovať, ale kde ho speváci nevyslovujú, napr. *rozmisli si, na misli* (Krušina 2. 6., PN III. d.), *dobre si ja rozmislím, takíto žial* (Marienka 2. 6., PN III. d.), *hla, ako bi sťe svoje dali, ňikdi ňevimislí to, čo mám ja na misli, len povec, otkial si, v ňej hladá* (Kecal 2, 6., PN I. a II. d.), *lebo ňexcem, takto ďalej, prekazím jej tento vílet, okom blisňe, len sa ňiekďe obesiť, mi vlepí facku, len ráčťe, náhlim sa, ňeprenáhlim* (Don Pasquale 6. 6., DP IV. obr.), *len jeden, f svetle lampi, trpká ako blen, končím práve letopis svoj, len príbep ostatní* (Pimen 17. 5., BG III. obr.), *už sa blíži vrax, ňepriehladná tma* (asi vplyvom *hladní ľut)* spieva Jurodivý (17. 5., BG IX. obr.), *sťe taká bledá, čo si s ňou len počňem, čože robím stále, náhle, len xoťťe, tvoje líčka* (Rudolf 22. 5., BO I. d.), *ja pri svojom ďiele, lepšie, jak kašle* (Marcell 22. 5., BO III. d.), *stále, fšetko len zabaľ, vi xvíle ranné* (Mimi 22. 5., BO III. d.), *beš si len do kasáreň(!), f cele, ti si azda žiarliví* (Carmen 10. 5., CA II. d.), *len prosím, len právo na ťeba mám* (Don José 10. 5., CA IV. d.) atď. I tieto príklady by sme mohli ešte viac rozvádzať, no nám nejde o to. Širšie sme si ich všimli iba preto, lebo považujeme za potrebné na ne upozorniť, keďže chybná výslovnosť *l* a *ľ* je častá. Je isté, že bez správnej výslovnosti *l, ľ* nemožno hovoriť o kultivovanej výslovnosti. A bez kultivovanej reči niet ozajstnej kultúry. Keď mladší dorast otázke výslovnosti *l, ľ* venuje veľkú pozornosť a starostlivosť, musíme to isté žiadať aj od výkonných umelcov starších. Ich nesprávna výslovnosť má veľký vplyv na široké masy spevoherného obecenstva. Javisko však má byť ukazovateľom a rozširovateľom správnej výslovnosti. Treba preto apelovať na výkonných umelcov, aby výslovnosti tejto spoluhlásky venovali väčšiu pozornosť ako doteraz.

Z iných spoluhlások treba spomenúť ešte nesprávnu výslovnosť niektorých skupín spoluhlások, predovšetkým *šť*, ktorú občas vyslovujú ako *šč*, napr. *ňešťasná som* (Odarka v ZD IV. d.), *aké šťasťje* i *aké šťasťje* (Vašek 2, 6., PN II. d.), *svoje šťasťje xovaj na misli* (Mícha 2. 6., PN III. d.), *sveď ešče ňeviďel* (Marienka 2. 6., PN III. d.), *bi opšťasňila vás* i *opšťastňila* (Malatesta 6. 6., DP I. obr.), *ňeščasňíka* (Ernesto 6. 6., DP I. obr.), *ó ňeščastná* (Don José 10. 5., CA III. d.), atď. Táto výslovnosť sa vyskytuje zväčša iba u niektorých spevákov, a to iba zriedka.

Spoluhlásky *ď, ť, ň, ľ* niektorí speváci vyslovujú nesprávne, najmä ak za nimi nasleduje *i, e, a*, napr. *ďijakon, preklijatí* (Miťuch 17. 5., BG VII. obr.), *ako aniel* — tvrdé *n* (Malatesta 6. 6., DP I. obr.), *mój aniel* (Don Pasquale 6. 6., DP III. obr.), *no vojsko niexal, ľubid znal, a vrúcnie ďiakujem, dniez už vám zbohom dám, ag mi dniez lásku dáš* (Escamillo, 10. 5., CA IV. d.). Táto výslovnosť je však zriedkavá a treba pripomenúť, že aj v týchto prípadoch možno pozorovať úsilie správne vyslovovať.

Spoluhlásky *ť* a *ď* znejú u niektorých spevákov príliš mäkko, takže výsledná výslovnosť je *ć, đ (ʒ́)*, napr. *vráćia, vráćija, keď láska čarouná ća slatko odmeňí, boj ľen víćazní, već* (Escamillo 10. 5., CA II. d.), *a speć treba vrátić sa hňeť, to ňeplaći sa zlatom, vziać* (Don José 10. 5., CA II. a III. d.), *ľúbiď znal, ƒ peľnej sláve sa skvieć* (Escamillo 10. 5., CA III. d.), *a čože ća do ľitvi tak ťiahňe* (Varlaam 17. 5., BG IV. obr.), *spievać* (Miťuch 17. 5., BG VII. obr.) atď. Týchto prípadov nie je veľa, sú zriedkavé a obmedzené iba na malý okruh spevákov.

Často sa slová komolia. Uvádzali sme už prípady na rozličné spôsoby komolenia slova. Slová so skomolenými hláskami pripadajú K. S. Stanislavskému ani človek s uchom namiesto úst, s okom namiesto ucha, s prstom namiesto nosa. Slovo so skomoleným začiatkom mu pripomína človeka s rozmliaždenou hlavou. Slovo s nedopovedaným koncom zas človeka s amputovanými nohami. Vynechané slabiky sú ani vybité oko alebo zub, odrezané ucho alebo iná telesná vada *(Hercova práca II,* 90.). Doložme príkladmi komolenie slov: *mám sa ťa zdať* (Rymanovič v ŽŠ III. obr.), *šecci* (Oksana v ZD II. d.), *ňeščasňíka* (Ernesto 6. 6., DP I. obr.), *ja vám šetko uznávam* (Remandado 10. 5., CA II. d.), *šak stretňeme sa zas* (Don José 10. 5., CA III. d.), *šak je tu stále xladno* (Rudolf 22. 5., BO I. d.), *ňeská máme kvartál* (Benoit 22. 5., BO I. d.), *šetko vám to veríme* (Krušina 2. 6., PN I. d.), *šak ten sved je zmotaní* (Kecal 2. 6., PN I. d.), *xápem šetko* (Norina 6. 6., DP II. obr.), *šak to sa ňsmie stať* (Don Pasquale, 6. 6., DP III. obr.), *ale ten zdor treba v ňej skroťiť* (Zuniga 10. 5., CA I. d.), *mojej láski ždi sa xráň* (Carmen 10. 5., CA I. d.) atď. Takáto výslovnosť s vynechaním niektorej hlásky alebo zas jej vyrazenia, ako sme spomínali, je pomerne častá.

Z iných výslovnostných chýb — už veľmi zriedkavých — možno uviesť ešte ráz *(ʔ)*, hlasivkovú explozívu, ktorá sa v spievanom texte vyskytuje iba v prípadoch rozloženia jednej samohlásky na viacerých notách alebo taktoch s rozdielnym spôsobom hudobnej akcentácie. Mnohí speváci ani

v takýchto prípadoch hlasivkovú explozívu nespievajú, nevyrazia pri výdychu, lebo vokál spievajú legato a na rozložených notách ho nevyrážajú staccato. Niektorí hlasivkovú explozívu však vyrážajú, napr. *poʔomoʔožeʔe k šťasťju nám* (Norina 6. 6., DP II. obr.) *a ňepoddaʔ aj sa smútku, až vímena buďe straʔáže* (Morales a Micaela 10. 5., CA I. d.), *lásku daʔáš* (Escamillo 10. 5., CA IV. d.), *na pomoc priʔíďe* (Rudolf 22. 5., BO I. d.), *ó boʔóže* (Mimi 22. 5., BO I. d.) atď. Tieto prípady sú veľmi zriedkavé, lebo i speváci, ktorých výslovnosť tu uvádzame, inokedy a na iných miestach spievajú správne, teda bez hlasivkovej explozívy.

V jednom prípade sme zistili aj výslovnosť *v* ako *f*, napr. *Mimi je ňemocná feľmi, nohi fláči* (Rudolf 22. 5., BO III. d.). V inom prípade — ani u tohto speváka — sme ju nepobadali.

Asimilácii znelosti a neznelosti spoluhlások v spievanom texte tu teraz pozornosť zvlášť nevenujeme, lebo je zhruba správna okrem prípadov uvádzaných v našich dokladoch, ktoré sme zaradili do iných skupín. Je pravda, niekedy sa aj tu robia priamo elementárne chyby, najmä keď sa uplatňuje tzv. písmenková výslovnosť (porov. vyššie). No neplatí to všeobecne.

Záverom možno zhrnúť naše vývody.

Všímali sme si iba výslovnostné chyby a odôvodňovali potrebu zvýšiť ortoepickú výslovnosť a zrozumiteľnosť spievaného textu. Nerozoberali sme teda ostatné hudobnoestetické kvality spevu.

Pri tridsiatom výročí treba však zdôrazniť jednu vec. Vo zvukovej kultúre sa dosiahli už pekné výsledky. Vyrástol nám káder spevákov s výslovnosťou už zhruba správnou a zrozumiteľnou. No s dosiahnutými výsledkami nemôžeme byť plne spokojní, a to z viacerých príčin. Na jednej strane preto, lebo javisková reč u nás v spievanom texte ešte nemá ustálenú a vypestovanú výslovnosť, alebo ináč: niektorí speváci i pri všetkom svojom úsilí o správnu a zrozumiteľnú výslovnosť málo aplikovali poznatky z činohry na spevoherný jazyk. Na druhej strane nemôžeme však byť spokojní preto, lebo otázkam správnej výslovnosti sa venuje ešte stále primalá starostlivosť pri výchove spevoherného dorastu. Iba zdôraznením jazykovej výchovy už v škole možno očakávať dôkladnú nápravu aj na javisku a zvyšovanie jazykovej kultúry širokých más prostredníctvom divadla.

Pripomínali sme ďalej potrebu zrozumiteľnosti spievaného textu. Treba si uvedomiť, že zlá a nezrozumiteľná výslovnosť plodí nedorozumenia, ktoré keď sa hromadia, zahmlievajú alebo až načisto zastierajú zmysel, podstatu, dejový základ spevoherného libreta. Nezrozumiteľná výslovnosť ochudobňuje umelecký i výchovný účinok predstavenia. Stráca sa neraz viac, ako sa nám na prvý pohľad môže zdať.

Toto výročie by malo byť medzníkom i vo výslovnosti, lebo umelecký rast našich spevoherných scén si bez ortoepickej výslovnosti nemožno ani predstaviť. Iba zvýšením zrozumiteľnosti spevoherného textu a dôsledným uplatnením zásad ortoepie bude naša opera i opereta rásť a plne zastávať funkciu, ktorú jej dnešná spoločnosť pripisuje vo výchove nášho človeka.

GEJZA HORÁK

ROZHLASOVÁ REČ

Pomenovaním „rozhlasová reč" označujeme štýl zvukovej podoby jazyka, ktorý sa používa v rozhlase. Pokúsime sa vymedziť znaky rozhlasovej reči. Pri preberaní jednotlivých jej znakov budeme vychádzať zo základných znakov zvukovej podoby jazyka. Takto sa najvýraznejšie ukáže jej špecifickosť.

1. Podávateľ (hlásateľ) a prijímateľ (poslucháč) jazykového prejavu nie sú v bezprostrednej priestorovej blízkosti, nestoja si zoči-voči. Tento znak rozhlasovej reči je základný. Z neho vyplývajú ostatné znaky, ktorými sa rozhlasová reč primkýna k písanej forme jazyka.

2. Téma rozhlasového prejavu je stabilná. Poslucháč nemôže svojou jazykovou alebo mimojazykovou reakciou zasiahnuť a tému usmerniť alebo zmeniť. Jazykový prejav je vo veľkej väčšine prípadov vypracovaný a v presnom znení sa poslucháčovi číta (prednáša).

V určitých prípadoch, aby rozhlasový prejav mal charakter živého situačného prehovoru (najmä v slovesných celkoch veselého rázu), autor už pri vypracúvaní slovesného celku predpokladá určité reakcie poslucháčov, zahrnie ich do prejavu, cituje ich, odpovedá na ne. Takto sa postupuje najmä preto, aby sa anuloval alebo zmiernil predpokladaný negatívny postoj k celkovému obsahu jazykového prejavu alebo k jeho jednotlivým zložkám. Dakedy sa prípadné pripomienky poslucháča citujú len na oživenie jazykového prejavu.

3. Podávateľ jazykového prejavu nemôže bezprostredne sledovať reakcie počúvajúceho; presvedčuje sa o ohlase svojich slov len dodatočne buď priamo v rozhovore s poslucháčmi, buď písomným stykom s nimi. Podľa výsledkov tohto styku pristupuje sa k budovaniu budúceho programu (témy príslušných slovesných celkov) a aj k vnútornej výstavbe (spracovaniu) jednotlivých tém. (Toto však vôbec neznamená, že by sa mal rozhlas stať hračkou mienky a želaní poslucháčov. Pripomienky poslucháčov majú byť len poradným hlasom a kontrolou, či sa program rozhlasu neodchyľuje od svojho poslania.)

4. Hlásateľ alebo umelec, ktorý číta (prednáša) rozhlasový prejav, nemôže dať poslucháčovi najavo svoje vnútorné zaujatie (účasť) na téme mimojazykovými prostriedkami. Nemôže používať pri čítaní (prednášaní) jazykového prejavu mimiku a gesto, presnejšie: nemôže ich použiť ako prostriedok, ktorým sa pôsobí na prijímateľa jazykového prejavu. (Rozhlasoví pracovníci napríklad upozorňujú externých spolupracovníkov, účinkujúcich príležitostne pri vysielaní, aby sa nebránili gestu a mimike.) Mimika a prípadne gesto je teda len pomôckou pre prednášateľa; pomáha mu, aby jazykový prejav bol prirodzený a zo zvukovej stránky ladený živo a účinne. Podávateľ rozhlasového jazykového prejavu má teda naporúdzi len zvukovú stránku reči. Z tohto faktu vyplýva,

že aj tie účinky, ktoré sa pri bežnom situačnom použití zvukovej podoby jazyka docieľujú sprievodnými mimojazykovými prostriedkami, v rozhlasových prejavoch sa dosahujú jedine zvukovými prvkami a kvalitami. Toto kladie na zvukovú stránku rozhlasovej reči veľmi vysoké nároky.

5. Rozhlasový prejav nemôže používať situáciu ako doplnkovú zložku významu. Situáciu teda nemožno predpokladať, treba ju opísať (zobraziť) slovami, priam tak ako v písanom jazykovom prejave. V rozhlasovom slovesnom celku treba teda všetko alebo skoro všetko vysloviť alebo vyjadriť zvukovo (zvuková kulisa).

6. Jazykový prejav vysielaný rozhlasom je jednorázový ako každý hovorený prejav; aspoň sa neopakuje hneď po prvom vyznení. Posluchač sa teda nemôže vracať k jednotlivým častiam jazykového prejavu, nemôže si overiť jeho presné znenie. Posluchač sa musí na príslušný jazykový prejav sústrediť tak, aby z neho zachytil podľa možnosti čo najviac. Na rozdiel od živého hovoreného prejavu (napr. prednášky) nemožno určité veci a časti rozhlasového prejavu vysvetliť v debate s autorom. Autor musí vopred rátať s určitými poslucháčovými ťažkosťami a podľa toho (podľa predpokladaných ťažkostí, dopytov a pod.) má uspôsobiť celkovú výstavbu prejavu. To znamená, že autor pri vypracúvaní rozhlasového prejavu postupuje tým úspešnejšie, čím bohatšie sú jeho pozorovania poslucháčov, čím viac sa vie „vžiť" do ich situácie.

7. Jazykový prejav, ktorý sa má predniesť v rozhlase, nepredpokladá určitého presne charakterizovateľného poslucháča.

Rozhlasový autor pozná poslucháča len približne, pozná iba okruh ľudí, pre ktorých má písať (žiaci prípravnej triedy národnej školy, členovia JRD, baníci a pod.). Rozhlas. prejav nemôže byť preto natoľko individualizovaný ako prejav v konkrétnej živej situácii. V tomto znaku zasa vystupuje podobnosť s písanými prejavmi. Aj pri písanom jazykovom prejave je autorovi známy len príslušný okruh ľudí, ktorým sa slovesný útvar určuje. Autor svoje dielo presne neadresuje; neurčuje ho jednotlivcom, ktorých azda pozná, lebo nevie a ani nemôže vedieť, komu všetkému sa jeho práca dostane do rúk. Pritom rovnako ako autor slovesného celku vysielaného rozhlasom musí pamätať aj na to, že jeho prejav nebudú čítať (počúvať) a posudzovať len ľudia, ktorým ho určil.

Z uvedených znakov rozhlasovej reči vyplývajú závery pre celkový vonkajší charakter i pre vnútornú výstavbu jej jednotlivých celkov. Povšimneme si najprv podrobnejšie vonkajšiu stránku rozhlasových prejavov.

Aké nároky máme na rozhlasový slovesný celok zo stránky vonkajšej?

A. Vonkajšou stránkou rozhlasového prejavu rozumieme jeho celkový zvukový ráz. Tu treba predovšetkým povedať niekoľko slov o hlasovom fonde hlásateľa (prednášateľa a pod.). Dôležité je, aby pracovník rozhlasu mal príjemný, lahodný hlas. Toto, ako vieme, je základná podmienka, aby sa niekto mohol stať rozhlasovým pracovníkom. V tejto vlastnosti nie sú rozhlasoví pracovníci rovnakí; nie sú všetci obdarení rovnako príjemným hlasom. Pri posudzovaní celkového hlasové-

ho fondu rozhlasového pracovníka treba brať, pravdaže, do úvahy aj mienku poslucháčov, teda tú skutočnosť, že aj príjemnosť (nepríjemnosť) hlasu je do určitej miery otázkou vkusu.

Ďalej si tu treba povšimnúť artikuláciu. Rozhlasový pracovník má spĺňať požiadavky ortoepie (náuky o správnej výslovnosti). Má dbať nielen o správnu výslovnosť jednotlivých hlások, teda nemá len správne vyslovovať povedzme samohlásku *é*, spoluhlásku *ľ*, zdvojené spoluhlásky, ale má poznať aj poučky o prispôsobovaní (asimilácii) spoluhlások a podľa toho ich má vyslovovať. Napr.: *dup* = dub, *sut* = sud, *povec* = povedz, *rát* = rád, *záhratka* = záhradka, *prekáška* = prekážka, *otpísať* = odpísať, *s pece* = z pece, *z bratom* = s bratom, *dášť prší* = dážď prší, *hlaz mu zlihal* = hlas mu zlyhal, *náz on nepozná* = nás on nepozná a pod.

Treba ešte venovať pozornosť vlastnostiam, ktoré sa týkajú sily, výšky hlasu a rýchlosti prednesu. Prízvuk (slova) má byť prirodzený a dôraz (vo vete) sa má umiesťovať so zreteľom na zmysel vety. Rozhlasoví pracovníci sa v tejto oblasti oprávnene dožadujú pomoci jazykovedcov. Nemáme doteraz teoretickú prácu, ktorá by na základe dôkladného výskumu materiálu uspokojivo riešila otázku slovenského prízvuku (dôrazu). Napríklad poučka o bezvýnimočnom prizvukovaní slabičnej predložky sa už dávno pociťovala ako nesprávna, doteraz však máme len niekoľko nesmelých pokusov odchýliť sa od nej (pozri Pauliny — Ružička — Štolc, *Slovenská gramatika)*. Pri pozornejšom načúvaní rozhlasových prejavov možno zistiť, že rozhlasoví pracovníci sa v poslednom čase už nepridržajú poučky o bezvýnimočnom prízvukovaní slabičnej predložky. Často sa im preto zo stanoviska doterajšej školskej poučky vyčíta, že neprízvukujú správne. Právom sa teda dovolávajú záväznejšieho riešenia, ktoré by sa vo forme poučiek dostalo aj do učebníc slovenského jazyka. Zatiaľ sa bude treba spravovať úzom, ktorý si doteraz vypracovali rozhlasoví pracovníci v Bratislave.

Pri rozhlasovom prejave treba ďalej starostlivo prihliadať na správnu intonáciu. Intonáciou rozumieme vlnenie jazykového prejavu a jeho zložiek podľa výšky hlasu. Aj túto zložku vonkajšej stránky rozhlasových prejavov si treba vopred starostlivo pripraviť a v texte vyznačiť. Pritom treba dbať, aby intonácia vždy priliehala k celkovému obsahu čítaného (prednášaného) textu. Ako nám nelahodí monotónny spôsob prednesu, priam tak nás neuspokojuje ani prejav nadmieru intonačne zvlnený. Na túto chybu si majú dať pozor najmä rozhlasové pracovníčky. Citové zaujatie pre obsah čítaného (prednášaného) textu sa nemá preháňať v nadmernom, príliš diferencovanom intonovaní. Tým sa často môžu vyvolať opačné účinky. Nie je správne, keď sa napríklad zprávy čítajú s prílišnými intonačnými výkyvmi. Regulatívom tu má byť charakter prirodzeného jazykového prejavu.

Nie menej dôležitá je aj rýchlosť, tempo jazykového prejavu. Aby bol rozhlasový prejav prirodzený, aby spĺňal požiadavky živého prednesu, musí sa jeho rýchlosť obmieňať podľa obsahu a obsahového vzťahu jeho

zložiek. Podobnú úlohu má aj striedanie s i l y h l a s u. Táto stránka rozhlasovej reči sa — podľa môjho úsudku — v našom rozhlase ešte nedoceňuje.

Ako sme uviedli, rozhlasový pracovník nemôže sprevádzať svoj jazykový prejav mimikou a gestom. Zvuková stránka jazykového prejavu (kvalita hlasu, sila, výška, rýchlosť prednesu) je jediné, čím rozhlasový pracovník pôsobí na poslucháča. Jediným zmyslom, pomocou ktorého vstupuje rozhlasový prejav do poslucháčovho vedomia, je sluch. Treba preto, aby rozhlasové prejavy boli zo zvukovej stránky vypracúvané priam majstrovsky. Pretože zvuková stránka rozhlasových prejavov je jediným prostriedkom, ktorým sa sprostredkúva príslušný obsah, je a musí byť vypuklejšia ako v situačných hovorených prejavoch (daktoré jej znaky treba priam prehnať).

Vonkajšia stránka rozhlasového prejavu neslúži len na to, aby podávala príslušný obsah, aby ho sprostredkovala poslucháčovi; ona má ešte aj inú závažnú spoločenskú funkciu. Má byť názorným príkladom, vzorom správnej reči. Rozhlas má byť z tejto stránky školou peknej výslovnosti a všeobecne vzorom pekného zvukového ustrojenia jazykových prejavov. V rozhlase teda — viac ako inde — nie je iba to dôležité, *čo* sa hovorí, ale aj to, *ako* sa hovorí. Pri dvíhaní jazykovej kultúry pracujúcich prácu rozhlasu nemožno ani dostatočne oceniť (nepriama jazyková výchova).

B. Ďalej treba povedať niekoľko slov *o vnútornej výstavbe* rozhlasového jazykového prejavu. Tu sa treba zmieniť najmä o správnom výbere pomenovacích jednotiek (slová, obrazné pomenovania, slovné spojenia, slovné zvraty, prirovnania, príslovia), o správnom spájaní slov do viet, o náležitom radení viet a celkovej kompozícii jazykového prejavu.

a) V ý b e r p o m e n o v a c í c h p r o s t r i e d k o v. Krátko možno povedať: Každé slovo treba používať na pravom mieste, tam, kde si ho žiada zmysel vety. Treba pritom dbať nielen na obsahové jadro slova, ale aj na jeho štylistické zaradenie a na sprievodné citové a myšlienkové účinky (asociácie), ktoré vyvoláva. Toto platí nielen o jednoslovných pomenovaniach, ale aj o všetkých pomenovacích prostriedkoch. Pri používaní slov, slovných spojení, slovných zvratov, obrazných pomenovaní, prirovnaní, porekadiel, prísloví a pod. treba pamätať na požiadavku celonárodnosti (zrozumiteľnosti). Nemá sa však na druhej strane zabúdať ani na rozširovanie slovného fondu spisovnej slovenčiny. Ak daktoré slovo alebo vôbec pomenovacia jednotka spĺňa podmienky, aby nadobudla celonárodnú platnosť, treba jej vstup do spisovnej slovenčiny umožniť. To samozrejme neznamená, aby sme do celonárodného jazyka chceli neorganicky vniesť slová niektorého krajového nárečia alebo svoje vlastné obľúbené slová. Príslušné slovo, viacslovné pomenovanie musí byť potrebné a pre spisovný jazyk vyhovujúce. Tu vystupuje rozhlas ako činiteľ, ktorý zveľaďuje slovnú zásobu národného jazyka. V tejto oblasti je však zväčša iba spolupracovníkom krásnej literatúry.

Ako zdôrazňuje J. V. S t a l i n vo svojich prácach o jazyku, jazyk „je

spätý s výrobnou činnosťou človeka bezprostredne, a nielen s činnosťou výrobnou, ale aj s každou inou činnosťou človeka vo všetkých odboroch jeho práce, od výroby po základňu, od základne po nadstavbu." A ďalej: „... okruh pôsobnosti jazyka, ktorý zahrnuje všetky oblasti ľudskej činnosti, je oveľa širší a všestrannejší než okruh pôsobnosti nadstavby. Ba čo viac, okruh pôsobnosti jazyka je takmer neobmedzený."* Pretože rozhlas veľmi pohotovo informuje o najrozličnejších odvetviach výroby a o všetkých oblastiach nášho do šírky a hĺbky sa rozrastajúceho života, rozhlasovým pracovníkom sa veľmi často prichodí vyrovnávať s problémom správneho pomenovania. Vo výrobe takmer na každom kroku zaznamenávame pokrok, ktorý dáva náročné úlohy aj jazykovedcom. — Nový výrobný prostriedok, nový výrobný postup, nový vyrobený predmet treba primerane pomenovať; čiže vznik novej veci *(vec* chápeme v najširšom zmysle slova), novej činnosti a novozisteného vzťahu nevyhnutne vedie k príslušnému pomenovaniu (nová vec „sa dožaduje" pomenovania). Vznik a poznanie novej veci a zistenie dosiaľ nepozorovaného vzťahu medzi javmi skutočnosti na základe dôkladnejšieho prístupu k veciam vedie k obohacovaniu jazyka. Krátko: nová vec si vynucuje nové pomenovanie. Pokrok vo výrobe, pokrok v myslení vyvoláva príslušné potreby v jazyku a uspokojenie oných potrieb treba registrovať ako pribúdanie jazykových prostriedkov, teda ako rozvoj, pokrok jazyka. Rozhlasoví pracovníci majú v tejto oblasti pozorne spolupracovať s jazykovedcami (terminologické komisie) a majú nové alebo z ľudovej reči prevzaté dobré slová ochotne a dôsledne „odprevádzať" do spisovnej slovenčiny.

V tejto súvislosti treba uviesť poznámku o vzťahu rozhlasovej reči k našim krajovým (zemepisným) nárečiam. V rozhlase často počujeme nárečové slovo (ľudová slovesnosť, piesne, zvykoslovie). To však neznamená, že rozhlas má azda naše krajové nárečia forsírovať na úkor jazyka spisovného. Naopak. Rozhlasoví pracovníci sa majú postarať, aby každý, kto účinkuje v rozhlase, hovoril podľa možnosti spisovne (ak, pravda, nejde o zámerné použitie nárečia). Externého spolupracovníka treba upozorniť na túto závažnú požiadavku. Z tejto stránky právom očakávame od rozhlasu zlepšenie. Treba sa usilovať, aby spisovne vedeli hovoriť všetci naši pracujúci.

b) G r a m a t i k a. Ďalej sme spomínali, že slová treba správne obmieňať a spájať do viet. Táto požiadavka sa teda týka gramatiky. Rozhlasové jazykové prejavy majú byť gramaticky bezchybné. Aj z tejto stránky majú byť pre poslucháčov vzorom.

Vety treba radiť k sebe so zreteľom na logický sled myšlienok. Vnútornú výstavbu viet i výstavbu väčších zmyslových celkov (odseky) treba starostlivo premyslieť — tak, aby priamočiaro vyjadrovali príslušný obsah. Tu treba pozorne prihliadať na požiadavku proporcionality. Netreba pre-

---

* *O marxizme v jazykovede* (pozri v zborníku Za marxistickú jazykovedu, SAV 1950, str. 12).

dimenzovať vedľajšie myšlienky a venovať dosť pozornosti a času myšlienkam základným. Slovesný celok vysielaný rozhlasom má byť vystavaný tak, aby si poslucháč mohol osvojiť myšlienkové jadro (poučenie, nový poznatok a pod.).

So zreteľom na vnútornú výstavbu prejavu treba ešte uviesť poznámku o zásade, ktorú majú rozhlasové jazykové celky sledovať. Pretože ide o zvukové jazykové prejavy, ktoré sú jednorázové a nemožno si ich obsah osvojiť niekoľkonásobným zopakovaním, treba, aby boli koncipované priehľadne, zrozumiteľne. Treba sa napríklad vyhýbať zloženým vetným konštrukciám.

Ľahký, priehľadný, zrozumiteľný štýl treba žiadať od všetkých spolupracovníkov rozhlasu. Požiadavka podávať základné vedecké poznatky ľahkým populárnym štýlom, ktorý ich robí pochopiteľnými aj pre menej pripraveného poslucháča, kladie na autora veľmi vysoké nároky, lebo treba príslušnú vec veľmi dobre poznať, aby sme o nej vedeli rozprávať jednoducho a zaujímavo.

Napokon treba ešte povedať niekoľko slov o pomere vonkajšej a vnútornej stránky rozhlasových jazykových prejavov. Vnútorná (obsahová) stránka musí byť primerane sprostredkovaná vonkajšou (zvukovou) stránkou. Podľa obsahu príslušného jazykového prejavu a jeho častí sa majú spravovať všetky zložky jeho vonkajšej stránky (sila, výška hlasu, rýchlosť a pod.). Len vtedy, ak obsah jazykového prejavu má adekvátny vonkajší výraz, dosahuje sa u poslucháča žiadaný účinok. Obsah a forma majú teda pri rozhlasovom prejave tvoriť harmonický celok. Vonkajšia stránka jazykových prejavov má služobný charakter, nie je samoúčelná. Pritom treba pamätať, že aj krásny obsah, odetý do nesprávnej formy, je často málo účinný, a na druhej strane, že ani prekrásny prednes nenahradí a nevyváži nedostatky obsahu.

S prihliadaním na správne zladenie vonkajšej a vnútornej stránky rozhlasovej reči treba osobitnú starostlivosť venovať úvodnej časti príslušného slovesného celku a záveru. Vo vzťahu k úvodu treba si povšimnúť takzvané „zahlásenie" a so zreteľom na záver treba venovať pozornosť „odhláseniu". Zahlásenie a odhlásenie je rámec, do ktorého sa vsádza príslušná relácia. Zahlásenie je psychologickou prípravou pre poslucháča. Má poslucháča získať, zmobilizovať jeho pozornosť, urobiť ho všestranne vnímavým a ochotným počúvať príslušnú reláciu. Pretože zahlásenie má byť celkom krátke a má sa aspoň v skratke dotknúť obsahu relácie, treba ho vypracúvať so zvýšenou starostlivosťou. Vedieť pohotove zostaviť rozmanité a pútavé zahlásenia je umenie. Často od správneho zahlásenia závisí, či poslucháč sa rozhodne počúvať, alebo či svoj rozhlasový prijímač umlčí. Zahlásenie treba postaviť tak, aby sa nevypichovala špeciálnosť príslušnej relácie. Má sledovať požiadavku, aby každú reláciu počúvalo čo možno najviac poslucháčov.

Ako zahlásenie je schodíkom, ktorým sa pristupuje k príslušnému bodu programu, tak odhlásenie má byť rozlúčkou s ním. V odhlásení sa má poslucháčovi ukázať dosah, využitie, význam obsahového jadra relácie. Pre-

tože odhlásenie býva zvyčajne ešte kratšie ako zahlásenie, treba mu venovať mimoriadnu pozornosť. V daktorých prípadoch by aj hocako dobré odhlásenie len narušilo účinky, ktoré vyvolala príslušná relácia. Vtedy v odhlásení postačí konštatovať zakončenie bodu programu.

* * *

Vo výchovnej a vzdelávacej práci rozhlasu sa veľmi výrazne potvrdzuje Stalinova charakteristika jazyka ako nástroja boja a vývoja spoločnosti. Toto je základné kritérium, podľa ktorého máme posudzovať používanie jazyka ako vzdelávacieho a výchovného prostriedku v rozhlase.

Ľudia vykonávajú vo svojom každodennom živote celý rad vecí podľa vzoru iných ľudí, tak ako videli to isté robiť suseda, známeho alebo spolupracovníka. Ľudia sa napodobujú v dobrom i v zlom. Takúto skúsenosť máme aj pri používaní jazyka. Vieme, že daktorí ľudia priam striehnu aj tu na príklad. Chcú ho mať a celkom oprávnene sa ho dožadujú. Hľadajú príklad, ktorý by bol súci na napodobenie. Ak nenájdu súci príklad, nuž často dobromyseľne napodobnia, kopírujú to, s čím sa každodenne stretávajú. A tak bývame svedkami, že sa kde-tu aj burina rozplemení a pri zrne aj prázdna pleva si obsadzuje miesto v našich jazykových prejavoch.

Má byť záväznou úlohou rozhlasových redaktorov precúdiť každé slovo, každú vetu a dôkladne poprevažovať každý súvislý prejav, ktorý sa má ústne realizovať pre tisíce našich poslucháčov v rozhlase.

Sila rozhlasového slova je veľká a priamo sugestívna.

Aby náš rozhlas mohol kladne spĺňať úlohy, ktoré ako kultúrna inštitúcia v našej spoločnosti má, treba aby mal jazykovo vyškolených pracovníkov, ktorí si jasne uvedomili úlohy rozhlasu a deň po deň zdokonaľujú a obohacujú postupy, pomocou ktorých chcú tieto úlohy dosiahnuť. Pretože základným prostriedkom, pracovným nástrojom rozhlasových pracovníkov je slovo, treba, aby sa pri jeho používaní dopracovali k skutočnému majstrovstvu.

Slovenčinu čiru, pravú a krásnu požadujú od nášho rozhlasu všetci slovenskí pracujúci.

Veľké úlohy, ktoré pri dvíhaní jazykovej kultúry rozhlasu zverujeme, možno splniť iba pozorným a každodenným vytrvalým sebavzdelávaním a cvičením rozhlasových pracovníkov.

IMRICH JENČA

AKO PRISTUPUJEM K TEXTU

Veľa ľudí má dnes u nás možnosť hovoriť do mikrofónu. Často nevedia, ako si pritom počínať; robia chyby. Preto redakcia Slovenskej reči požiadala rozhlasového pracovníka s. Jenču, jedného z našich najlepších hlásateľov, aby čitateľom Slovenskej reči napísal, ako sa pripravuje na prednes textu do mikrofónu v rozhlase.

Príspevok, ktorý s. Jenča poslal redakcii, uverejňujeme v tomto čísle, venovanom otázkam výslovnosti a hovorenej reči. Myslíme, že skúsenosti s. Jenču môžu byť osožné mnohým pracovníkom i mimo rozhlasu.

Ak je možnosť, diskutujem s redaktorom. Ak nie, musím prevziať na seba aj prácu upravovateľa. Povedzme, že príspevok správne podáva myšlienku. Obsah je dobrý, ale má nevhodnú formu. To je ako dobrý tovar v zlom balení. Výborné jedlo, nevkusne podávané. Ako sa to prejavuje? V kostrbatosti viet, prehádzanosti slovosledu, viet, celých odsekov, v spleti dlhočižných súvetí, v nahustenosti myšlienok alebo zasa vo frázovitosti, chudobnosti slovníka, v odvare myšlienok, v nenáležitosti výrazov. Slovom: nič, zabalené do pozlátka. Uvádzam len najčastejšie nedostatky a heslovite, aby som mohol prejsť k vlastnej téme.

Dostanem príspevok. Prečítam si ho. Niekoľkokrát. Po prvom raze text odložím a pokúšam sa rozpovedať vlastnými slovami, čo som čítal. Hľadám obsah. Tak uvažujem: keď to dokážem, príspevok je dobrý, pre poslucháča zrozumiteľný. A o toto ide. Ak som si z príspevku nič nezapamätal, bude v ňom nejaká z tých chýb, ktoré som spomínal vyššie.

Povedzme, že text vyhovuje.

Prečítam si ho druhý raz. Podelím ho na odseky — podľa myšlienok. Potom v texte vyznačím pauzy a hlasové „odsadenia" a usilujem sa ho prečítať tak, akoby som sa prihováral priamo poslucháčovi. Nebývam vždy rovnako disponovaný. Ani by to nebolo možné. Raz mi to krásne „hovorí", inokedy zasa mám jazyk tvrdý ani podošvu. Nedajbože čítať hladko, plynule, mäkko. Hovoridlá sú v akomsi kŕči, meravé, napäté, neuvoľnené. Prednes mám trhaný, sekaný, nejasný, nedoartikulovaný. Potrebujem rozcvičku ako spevák. A ak ani tá nepomôže, treba si niektoré výslovnostné úskalia zľahčiť, pravda tak, aby som nenarušil zmysel slova, vety. Niekedy — najmä popoludní — veľmi ťažko vyslovujem slovo *industrializácia*. Preto tam, kde to ide — no nikdy nie pri citátoch — nahrádzam ho výrazom *spriemyselnenie*. Alebo slovo *bezprostredne*. Nič ťažké na ňom nie je, a predsa mi robí galibu. Obyčajne vtedy, keď chcem potlačiť sykavky. Alebo v slove *preraziť*, keď sa priveľmi opriem o obojpernú spoluhlásku *p*, spoluhlásky *r* v slabikách *re-ra* napoly zjem, zhltnem, nedotvorím. Sú nevýrazné a strácajú svoj priebojný zvuk. Takýchto úskalí má pred mikrofónom každý dosť. Ak ich možno obísť, je dobre. No u profesionálneho spíkra musí byť iná cesta k náprave. Cvičiť. Uvedomiť si, v ktorej dutine sa čo tvorí, v akej polohe pritom sú rečové ústroje a cvičiť. Výslovnostné kazy sa postupne odstránia.

Veľkú dôležitosť pri čítaní textu prikladám správnemu prízvuku vo vete. Úzko súvisí s intonáciou a melódiou jazyka. Každá veta je napísaná preto, aby niečo zdôraznila. Čiže vo vete má byť jeden hlavný prízvuk. Hlásateľ ho musí vystihnúť. Ak ho nenašiel, zbytočne potom zdôrazňuje každé slovo a hlavná myšlienka sa stráca. Hlásateľ pletie poslucháča. Preto si prízvuky vždy vyznačím. Nemyslite si, že je to vždy ľahké.

Vo vete máme prízvuky aj na slabičných predložkách. Donedávna sa rozhlasoví pracovníci pridržiavali pravidla o dôslednom prízvukovaní slabičných predložiek. Opravovali aj niektorých hercov činohry Národného divadla. Myslím, že sme nekonali správne. Vyslovte si takúto vetu: Hladkal ho po popolavom perí. Prízvukujte predložku *po*. Aj ťažko sa to vyslovuje, aj veta znie nepekne. Rytmus reči ťa núti dať prízvuk nie na predložku, ale na prvú slabi-

ku slova *popolavom*. Alebo: Žiaci pod vedením učiteľa sa prechádzali. Prízvukovaním predložky veta môže dostať úplne iný zmysel, najmä vtedy, ak čítač trpí na takzvané zapadávanie koncoviek slov. Potom napríklad pri číslovkách: Baníci narúbali do 600 ton uhlia. Aj v tomto prípade sa žiada výnimka z pravidla.*

Niektorí pracovníci chcú pred mikrofónom napodobňovať nedostihnuteľnú melódiu reči írečitých Stredoslovákov z hôr. A robia to mechanicky, zdôrazňujú tretiu alebo druhú slabiku vo viacslabičných slovách. Často im to vyznie nasilu, falošne. Rozhlasových pracovníkov nabádal už dávnejšie ich vedúci s. Kováč, aby šli cez prázdniny počúvať a študovať prekrásnu reč, povedzme, Tajovčanov. Ešte sme sa k tomu nedostali. Myslím, že spomínaný študijný pobyt nemal by sa ponechávať len na jednotlivcovu ľubovôľu.

Priblížili sme si pravopisné pravidlá k zvukovej podobe nášho jazyka. Vydávame slovenských klasikov. Hráme ich na scénach. Reprodukujeme ich v rozhlase. A chybí nám — v Bratislave — vzor, trvalý vzor klasickej zvukovej podoby reči. Hlásatelia Československého rozhlasu priemerne len dva týždne v roku žijú mimo Bratislavy alebo Košíc. Nemajú kde počúvať čistú, zvučnú, melodickú slovenskú výslovnosť. Tento nedostatok začali v rozhlase odbúravať školením. Prednášal univerzitný profesor dr. Ján Stanislav, po väčšej prestávke aj laureát štátnej ceny s. Záborský. Dali rozhlasovým pracovníkom veľa. Ale prečo to neumocniť, nezveľadiť kratším-dlhším pobytom na strednom Slovensku? Získali by tak hlásatelia, ale predovšetkým poslucháči, lebo reč poslucháčov je ovplyvňovaná rečou hlásateľov. Nie je možné, aby reč hlásateľov meravo zotrvávala na dosiahnutom bode a neopierala sa o ľud. Prečo? Hlásateľ v najlepšej snahe môže mnoho pokaziť. Pred niekoľkými rokmi som tvrdo zápasil so zvyškami spišského nárečia vo svojom prednese. Mrzelo ma, keď sa zistili u mňa výslovnostné kazy. Chcel som rozprávať veľmi pekne. A popri inom som hovorieval: „môj domm", „veľký stromm" a podobne. Zdvojoval som spoluhlásku *m* na konci slov. Neuvedomoval som si to. Mladší ma začali napodobňovať. Až jeden poslucháč z Trnavy v liste ma prirovnal k istému zvieratku s ušami. Pochopiteľne, so zvieraťom som nechcel mať nič spoločné, a chybu som odstránil. A koľko chýb a kazov vo výslovnosti rozhlasových pracovníkov by odpadlo, keby mali možnosť denne niekoľko hodín počúvať príkladnú výslovnosť.

Ešte sa vrátim k príprave s textom. Obsah poznám, myšlienky som poodďeľoval, pauzy vyznačil, podčiarkol vetný prízvuk.

V prvom odseku opisuje autor prírodu: slnko, záhrady, kvety. Lyrizuje. Aj prednes musí byť lyrický. Čítam rozťahanejšie, pomalšie, kĺžem sa po dlhých hláskach, máličko viac predlžujem ich tenziu. — Do deja vstupuje uháňajúce auto. Rúti sa po hradskej a prichádza k zákrute. Šofér má radosť z rýchlosti. Je veselý, bezstarostný. — Keď tlmočím túto autorovu pasáž, musím — na rozdiel od predchádzajúceho — zmeniť tempo i rytmus reči. Rozprávam rýchlejšie, veselšie. Preberám náladu vodiča auta. — Vtom nám v zákrute vbehne na cestu chlapček. Hrôza mu ochromí nohy. Šofér s nadľudským vypätím nervov zatlačí brzdy. Voz sa chvíľku šmýka a zastaví na krok od malého Miš-

* Otázka prízvukovania jednotlivých predložiek v slovenčine nie je dosiaľ preskúmaná. V praxi je tu veľa kolísania, v teórii dosť subjektívnych dohadov. Je však nepochybné, že pravidlo o bezvýnimočnom prízvukovaní jednotlivých predložiek nevystihuje dnešný stav spisovnej slovenčiny. — *Pozn. red.*

ka. Vydýchneme si, stierame z čela pot. Sme šťastní, že sme nedokaličili dieťa. — Netreba vari podčiarkovať, že toto vzrušenie, napätie, úzkosť, strach a radosť musia mať svoje odzrkadlenie v čitateľovom prednese.

Volil som krátky a veľmi vypuklý príklad, aby som zdôraznil prepotrebnosť menenia tempa a rytmu reči. A tak si v príprave na čítanie textu poznačím aj toto. A nielen pri malých literárnych útvaroch, ale vždy, v každom texte. Aj pri zprávach. Vynikajúci sovietsky odborník V s e v o l o d o v tvrdí, že v zprávach každá veta je iná a každú odporúča aj inak čítať. Pravda, nie zasa veľmi hranato, ale vždy s citom a pocitom pre mieru a bez prílišných intonačných výkyvov. Spomína to vo svojej úvodnej práci o rozhlasovej reči — v stati o vonkajšej stránke rozhlasového jazykového prejavu — aj pracovník Ústavu slovenského jazyka s. H o r á k. Vypožičiam si jeho definíciu intonácie. „Intonáciou rozumieme vlnenie jazykového prejavu a jeho zložiek podľa výšky hlasu." S intonáciou treba zaobchádzať veľmi, veľmi opatrne a hospodárne. Niektorí čitatelia reprodukujú text nedbanlivo, nezáživne, nezaujate, nezúčastnene, plytko. Nevychádzajú z obsahu, z jeho hĺbky, ale kladú hlásku k hláske, až sú z toho slová, zo slov vety a z viet príhovor k poslucháčovi. A poslucháč vypne prijímač. Napíše do rozhlasu... Kritika je kritika. Treba ju brať vážne. A najbližšie hlásateľ (čítač) začne svoj prejav kudrlinkovať, skrášľovať, skáče — ako sa u nás v rozhlase hovorieva — z tretieho poschodia na prízemie, z prízemia na vežu, z veže do pivnice. A nedokáže nič. Lebo sa nepozrel do seba, nezžil sa s textom, nepreciťuje myšlienku v predlohe.

Na začiatku som spomenul aj takzvané hlasové odsadenia. Zaužívaný výraz. Používame ho pri skončení jednej a na začiatku druhej myšlienky. Čiže vizuálny odsek v novinách, v knižke, premeňujeme na zvukový — odlišnou výškou hlasu.

Ešte chcem pripomenúť rozdiel medzi grafickou a zvukovou podobou jazyka, pokiaľ ide o interpunkciu. Človek, čo číta očami, alebo žiak v škole zachováva dôsledne interpunkciu (čiarky, bodky, bodkočiarky atď.). Keby ich otrocky zachovával rozhlasový pracovník, jeho prednes by bol fádny a neprirodzený. Rozhlasový prejav musí sa čo najviac priblížiť k prirodzenému prejavu. Zoberme si ako príklad reláciu Beseda s roľníkmi. Text býva dosť suchý, novinársky, konštatujúci fakty. Moja reč ako interpréta musí byť bodrejšia, územčistejšia, pomalšia, rozvláčnejšia a výraznejšia. No musím dávať pozor, aby som neupadol do mentorovania. Aby som sa poslucháčovi nepozdal, ako že všetko viem a teraz mu dávam rozumy. Poslucháči to neradi.

Neviem, vážení čitatelia, či si dačo vyberiete z týchto poznámok. Nezmienil som sa v nich o základných poučkách výslovnostných, o javiskovej a rozhlasovej reči, o spájaní priamej a nepriamej reči, o dychovom nasadzovaní hlasu na začiatku viet, o prispôsobovaní sa jedného spíkra druhému atď. atď. O tom azda v budúcnosti.

V závere by som len toľko chcel povedať, že rozhlasoví pracovníci sú veľmi povďační Ústavu slovenského jazyka za pomoc, ktorú im preukazuje v každodennej práci. No dačo by sme od súdruhov jazykovedcov ešte chceli. Aby si ešte viacej všímali rozhlasové prejavy, aby častejšie prichádzali medzi nás a mávali podobné prednášky a diskusie, ako na jar tohto roku. Veď treba sa začať vážne zapodievať rozhlasovou rečou.

DROBNOSTI

Dvadsaťjeden, dvadsaťdva, ale *dvadsiaty prvý, dvadsiaty druhý.* — Pri sklonných tvaroch zložených základných alebo radových čísloviek stretávame sa často s nesprávnym tvorením a písaním.

Číslovky zložené s *jeden* sú nesklonné. Napr. *dvadsaťjeden mužov, dvadsaťjeden mužom, o dvadsaťjeden mužoch, s dvadsaťjeden mužmi* a pod. Číslovky zložené s *dva, tri, štyri, päť* atď. sú alebo nesklonné, alebo sa skloňujú v oboch svojich častiach podľa príslušných vzorov. Skloňované tvary píšeme oddelene, napr. *dvadsiati dvaja, dvadsiatich dvoch, dvadsiatim dvom, osemdesiatich ôsmich, deväťdesiatimi deviatimi* a pod. Písanie skloňovaných tvarov dohromady, s ktorým sa stretávame v tlači, treba považovať za hrubú chybu. Napr.: JRD ju len používalo, keď sa bývalý majiteľ Eugen Szalay šikovným manévrovaním zbavil *dvadsiatichpiatich* hektárov (Roľnícke noviny VIII, 1953, čís. 71, str. 2 a). — V minulom učebnom roku ich bolo jedenásť z *tridsiatichšiestich* (Smena VI, 1953, 252, 1 b).

Radové číslovky sa skloňujú ako prídavné mená. Pritom zložené radové číslovky od 21. do 99. majú v oboch svojich častiach tvar prídavného mena a píšu sa oddelene ako samostatné slová. Nesprávne je teda také skloňovanie radovej číslovky, pri ktorom sa skloňuje len druhá časť a prvá sa ponecháva ako nesklonná. Napr.: Dobre sa pamätám, že už v roku *osemdesiatdeviatom* (Archibald Jozef Cronin, Citadela, prel. dr. J. Telgársky a dr. B. Hečko, Bratislava 1949, 214).

Podobne ako pri písaní základných čísloviek nesprávne je písanie oboch skloňovaných častí zložených radových čísloviek dohromady. Napr.: Vyleteli sme liftom na *dvadsiateôsme* poschodie (Lajos Zilahy, Duch hasne, prel. dr. Emil Boleslav Lukáč, Bratislava, 132). — Je to skúsený človek a už je po *päťdesiatypiaty* raz v Jijie (Mihail Sadoveanu, Horalka, prel. Zuzka Dovalová, Bratislava 1943, 43). — V 1801-om roku som bol v *štyridsiatomdruhom* jágerskom pluku (N. V. Gogoľ, Mirhorod, prel. Zora Jesenská, Liptov. Sv. Mikuláš 1944, 245). — V tomto peknom podujatí však nie je *dvadsiatasiedma* učebno-výrobná skupina sama (Smena VI, 1953, čís. 245, 5 b). — Tento rok je už *štyridsiatyprvý* (Smena VI, 1953, 250, 2 d). — Novembrového rána *päťdesiatehotretieho* roku (Smena VI, 1953, 274, 6 a). — Bolo to v noci na dvanásteho novembra *tridsiatehopiateho* roku (Roľnícke noviny VIII, 1953, 88—89, 4 a).

Nesprávne písanie dohromady vzniká pod vplyvom písania základných čísloviek 21—99 v nom. sg. V 1. páde píšeme tieto číslovky dohromady, napr. *dvadsaťjeden, päťdesiatštyri, sedemdesiatdeväť, deväťdesiatdeväť* ... Tento spôsob písania však neslobodno prenášať na skloňované tvary.

Ladislav Dvonč

Sväzarmista či sväzarmovec? — Ak máme odpovedať na otázku, či názov príslušníka Sväzarmu má byť sväzarmista alebo sväzarmovec, musíme sa pozrieť, ako sa odvodzovacie prípony *-ista* a *-ovec* využívajú v dnešnej slovenčine.

Pri podrobnejšom skúmaní možno zistiť určité skupiny slov tvorených príponou *-ista* a iné skupiny slov tvorených príponou *-ovec*. Pritom sa tieto skupiny prekrývajú len čiastočne.

Prípona *-ista* býva predovšetkým v pomenovaniach prívržencov nejakého smeru, teda v takých prípadoch, kde jestvujú paralelné podstatné mená na *-izmus*. Teda napr. *komunizmus — komunista, realizmus — realista, darvinizmus — darvinista*. Ďalšiu skupinu tvoria názvy osôb vyjadrujúce zamestnanie alebo činnosť. Sú to napr. pomenovania osôb obsluhujúcich nejaký stroj *(bagrista, kombajnista, traktorista, tankista)*, pomenovania hráčov na nejaký hudobný nástroj *(basista, klarinetista, klavirista, huslista)* a napokon aj pomenovania osôb pestujúcich nejaký šport *(futbalista, tenista, basketbalista)*.

V niekoľkých prípadoch sme zistili príponu *-ista* aj v názvoch členov istých organizácií, ale tu vždy ide o skratkový názov: *svojpovista* od *Svojpov, sprovista* od SPROV, *sľukista* od SĽUK, *enbéista* od NB. Dnes už tieto názvy nie sú živé, resp. chápu sa ako slangové.

Pozoruhodné je, že prípona *-ista* sa pridáva vždy k prevzatým slovám (od ktorých ani uvedené skratkové slová nemajú ďaleko).

Od domácich slov, najmä však od vlastných mien (a to aj cudzích) tvoria sa názvy prívržencov nejakého hnutia príponou *-ec*, resp. *-ovec*. Svedčia o tom názvy ako *štúrovec, bernolákovec, stachanovec, košútovec, kantovec, aristotelovec*. Toto tvorenie je dnes živé aj v názvoch prívržencov organizácií. Od názvu Dynamo, Sokolovo (v názve ČKD Sparta Sokolovo) nemôžeme utvoriť príslušnú odvodeninu inak ako v podobe *dynamovec, sokolovec*.

Aj názov *Sväzarm* treba chápať ako vlastné meno (názov organizácie), a pritom nie ako skratku, ale ako skratkové slovo, preto správny názov jeho príslušníkov má byť *sväzarmovci*.

J. Horecký

POSUDKY A ZPRÁVY

JÁN STANISLAV, SLOVENSKÁ VÝSLOVNOSŤ. Príručka pre umelcov a iných verejných pracovníkov. Vydalo vydavateľstvo Osveta, n. p., Martin. Str. 295, cena Kčs 80.— (v starej mene).

Pri stupňovaní nárokov na jazykovú kultúru v našom ľudovodemokratickom zriadení je potreba normatívnej príručky slovenskej spisovnej výslovnosti stále naliehavejšia. Preto knihu prof. Stanislava uvítali mnohí, ktorým je adresovaná. So záujmom ju brali do ruky aj jazykovedci.

Treba však hneď konštatovať, že Stanislavova kniha v mnohom nesplnila naše očakávanie. Autor si vôbec nevytyčuje úlohu podať sústavnú príručku slovenskej ortoepie. Sústreďuje sa predovšetkým na chyby proti spisovnej výslovnosti, ktoré sa u nás na rozličných miestach vyskytujú. Najviac si všíma reč operných spevákov v Bratislave. Tým sa v práci stráca potrebná proporcionalita pri preberaní látky.

Autor dostatočne čitateľovi neosvetľuje niektoré všeobecné otázky a základné pojmy. V úvodných kapitolách („Úvodné slová", „Náuka o výslovnosti", „Povinnosti pri socializácii spisovnej výslovnosti", „Herec a reč" a v kapitolách o scénickej reči) nájdeme síce mnoho cenných, poučných a správnych myšlienok, ale prof. Stanislav sa tu zväčša obmedzil iba na parafrazovanie mienok rozličných autorov sovietskych, poľských, našich i západoeurópskych. Doklady a paralely zo slovenčiny slúžia mu iba na ilustráciu. Tu mal autor podať podrobný rozbor stavu v dnešnej spisovnej slovenčine (nielen v opere) a na základe tohto rozboru osvetliť čitateľovi napr. vzťah hovorenej a písanej podoby jazyka, vzťah s l o v e n s k e j výslovnosti k s l o v e n s k é m u pravo-

pisu. Autor mal presne vymedziť (definovať) spisovnú výslovnosť, ukázať, akými vlastnosťami sa odlišuje od výslovnosti v ľudových nárečiach (prípadne i v niektorých žargónoch) a v konverzačnej reči. Autor správne vychádza zo stredoslovenskej výslovnosti, ale niekde zachádza príliš ďaleko a je náchylný stotožňovať slovenskú spisovnú výslovnosť s výslovnosťou v stredoslovenských nárečiach, i keď uvádza jednotlivé rozdiely medzi spisovnou a stredoslovenskou výslovnosťou (pozri napr. str. 44 n.). Na iných miestach zasa autor stotožňuje krajovú stredoslovenskú výslovnosť s (celonárodnou) ľudovou výslovnosťou. Napr. na str. 265 čítame, že sa „normálne" vyslovuje *oca, ocovi, oče, kračí, mlačí* m. zdvojených spoluhlások, na str. 187 sa uvádza, že „ľudove" sa povie *zamesknaní*, na str. 167 sa píše: „Ľud hovorí napr. *povíní, ďení, ďeňík, raní, víní, priestraní* . . .", na tej istej strane sa tvrdí, že ľud hovorí *vňútorný*, aj *vňitrní, vňútro* atď. Všade tu a aj na mnohých iných miestach chýba zmienka, v ktorom kraji ľud tak hovorí. Prof. Stanislav zrejme nedocenil závažnosť týchto otázok. Za najväčší nedostatok Stanislavovej knihy o výslovnosti, ktorej autor dal popularizujúci charakter, pokladám nejednotnosť, resp. neujasnenosť metódy. Autor podáva výklady tak, ako mu prišli na myseľ, pričom nezachováva jednotný postup napríklad ani vo výkladoch o jednotlivých samohláskach alebo spoluhláskach. To vedie k častým opakovaniam a k mnohým, nezriedka zbytočným vybočeniam z oblasti tematiky výslovnosti. Najčastejšie sú to vybočenia, ktoré patria do historického hláskoslovia alebo do etymológie. Ide zväčša o veci, ktoré autor už publikoval v iných prácach. Niečo z toho by bolo možno uviesť pod čiarou, ale do výkladov o výslovnosti historické exkurzy tohto druhu nepatria (napr. výklad o vzniku koncovky *-ou* na str. 155, výklady o zmene *g* v *h* a niektoré etymológie na str. 190—5 a i.), i keď sa autor chce zavďačiť „milovníkom dejín jazyka".

Náročnosť voči čitateľovi sa stupňuje tým, že autor bežne používa mnohé odborné termíny, ktoré vysvetľuje až niekde na konci knihy alebo ich vôbec nevysvetľuje. Napr. výklady o znelých a neznelých (autor používa termíny hlasná, nehlasná) spoluhláskach nájdeme až na str. 269—70, hoci by patrili hneď na začiatok výkladov o spoluhláskach (teda niekde na str. 161), lebo autor musí s týmito pojmami pracovať pri každej spoluhláske. Nevysvetlené sú napr. termíny dorzálna, apikálna, kakuminálna artikulácia na str. 164 a mn. i. Vysvetlením pojmov na správnom mieste mohol sa autor vyhnúť opakovaniu tých istých vecí.

Autor nezachováva všade jednotnú terminológiu. Napr. v citátoch a pri parafrazovaní sovietskych autorov ponecháva termíny „literárny jazyk", „literárna výslovnosť", hoci ináč používa spravidla naše obvyklé termíny *spisovný jazyk, spisovná (správna) výslovnosť* (iba na str. 39 nachádzame nie dosť vhodný výraz „hovoriť literárnou slovenčinou"). Raz hovorí o „výdychovom prúde", inokedy o „prúde povetria" (str. 164—5). Pritom je pre mňa novinkou, že v ústach máme povetrie. Raz používa termín „h o r n é zuby" (napr. na str. 238), inokedy „v r c h n é rezáky" (napr. na str. 228) atď. Na str. 259 sa hovorí o medzivetnom postavení miesto o „medzislovnom".

Napokon treba autorovi vyčítať, že ani v rukopise, ani v korektúre neopravil niektoré štylistické, gramatické, ba i vecné chyby. Nie je ich málo. Uvediem aspoň niektoré. Str. 9: Propagandista musí ustavične sledovať svoju „a" cudziu výslovnosť . . . (v ruskom origináli bolo „i"; malo ostať i v slovenskom preklade). — Štandardnosť výslovnosti sa narúša . . . „účinkovaním" . . . nárečí (má byť „pôsobením"). Str. 10: Borba za kultúrou reči (má byť: Boj o kultúru . . .). — Ak na strednej škole učia písať bez chýb . . ., teda sa doteraz nevenuje . . . pozornosť vyučovaniu správnej výslovnosti (ide tu o mechanický prepis dvojice ruských spojok „jesli — to"; v slovenčine tu majú byť spojky *kým — zatiaľ* alebo celé súvetie treba preštylizovať). — Veda jednoducho a krásne hovoriť . . . vedy hovoreného slova . . . veda ovládania umenia . . . (čitateľ je prekvapený, o akú novú vedu tu ide; lenže v ruskom origináli autor Glumov nehovoril o „vede", ale asi o umení alebo o schopnosti — ide o zlý preklad). Str. 20: Takýto cieľ majú každé podobné príručky . . . (má byť „má každá podobná príručka" alebo „majú všetky podobné príručky"). Str. 32: . . . nesúlad v písme, negramotné písanie prekážajú pri čítaní, brzdia porozumieť to . . . (má byť „prekáža . . ., bránia porozumieť" alebo

„brzdí porozumenie"). — Ako si správať výslovnosť? (má byť „naprávať" alebo „Ako sa správať pri výslovnosti"). Na str. 35 čítame: „Náuka, ktorá sa zaoberá ľubozvučnosťou reči, sa volá eufónia... Jej opakom je kakofónia." Autor tu poučuje čitateľa, akoby kakofónia bola nejakou náukou; nehovorí však, akou. Kakofónia totiž vôbec náukou nie je; je to iba cudzí termín pre neľubozvučnosť. Str. 49: Siebs... poznačuje..., že sa jazykový cit jednotlivcov odchyľuje (od čoho? Siebs zrejme napísal, že jazykový cit nie je u každého rovnaký). Na tej istej strane má byť *rozumovú reč*, nie „rozumnú". Nepríjemné nedopatrenie uniklo autorovi na str. 52, r. 4, kde sa pod vplyvom poľského originálu hovorí o „váhaní" vo výslovnosti miesto o kolísaní. Na str. 53 sa hovorí o „pravej" výslovnosti miesto o správnej. Str. 69: ...nie zvuky, ale obrazy, ktoré má spevák vyjadriť vo svojom (!) zvučaní (ide o otrocký preklad z ruštiny; má byť „v ich zvučaní"). Na str. 118 vo vete „Je povinnosťou každého herca..., aby sa ho odučil, ak ho vyslovuje" nikde z kontextu nevidno, na čo sa vzťahuje zámeno „ho". Str. 128: Niekedy sú napr. medzi výslovnosťou niektorých Slovákov a Pražanov maličké odchýlky (má byť „rozdiely"). Podobne na str. 172: Celkove v slovenskej výslovnosti *ť, ď* sú odchýlky (od čoho?). Alebo na str. 176: Pri *ť, ď, ň* je inak málo odchýlok. Str. 165: Väčšina ľudí vyslovuje zadné *n* bez toho, že by si to uvedomovala a že by vôbec vedela (má byť „uvedomovali — vedeli"). Str. 186: Všade tam, kde sa žiada presná spisovná výslovnosť, tieto prvky ľudovej reči nemajú zaznieť (vetný zápor sa nemá spájať s príslovkou „všade" — treba preštylizovať). Str. 191: Dakedy (výslovnosť) pôsobí dojem afektovanosti (pôsobí dojmom alebo robí dojem). Na str. 194 čitateľ neporozumie tejto štylizácii: G zneje ako hlasný protiklad spoluhlásky *k*. Zneje teda za *k* vo všetkých polohách, v ktorých stojí hlasná spoluhláska (má byť „pred hlasnou spoluhláskou"). Podobne na str. 270: Spoluhláska *ch* sa však vyslovuje miesto *h* tam, kde stojí nehlasná spoluhláska (má byť „pred nehlasnou spoluhláskou"). Trochu neobratná je štylizácia na str. 211: Niekedy obyvateľstvo, nevyslovujúce inak *ľ*, keď sa chce susedom vysmievať, snaží sa *ľ* so širokým dotykom prehnať, pričom uvoľní jazyk... (to všetko robí obyvateľstvo!). Tvrdenie, že „citlivý a náročný poslucháč v hľadisku nemá predstavu úprimnej lásky, keď sa ona vyznáva falošnou výslovnosťou" (str. 225), je prinajmenej pritiahnuté za vlasy. Sotva kto povie, že sa záver „koná" chrbtom končeka jazyka, ako čítame na str. 258 (záver sa robí). Na str. 260 sa tvrdí, že „vo východnej slovenčine sa povie *dz* namiesto *z*". Nezasvätený čitateľ by sa mohol domnievať, že na východnom Slovensku hovoria napr. „dzima" m. *zima*, „dzem" m. *zem* atď. Celkom nepresné a teda nesprávne je tvrdenie na str. 261, že spoluhláska *dž* je v slovesách na *-dzať*. Platí to napr. o slovese *hádzať* — *hádžem*, ale už nie o slovesách *sprevádzať, dobiedzať* a i. V knihe sa nájdu i nezrozumiteľné miesta. Napr. na str. 234: „Pre toho, kto sa stará o krásu strednej slovenčiny a kto nerád vybočuje z pravidelnosti, ktorá pri tomto jave v strednej slovenčine nepochybne je a v spisovnej reči by sa žiadala, neprijal bez nechuti spomenuté pravidlo." (Kde je tu podmet?)

Napokon ešte dva kabinetné príklady „akademickej" nezrozumiteľnej štylizácie: „Príčina je v tom, že *j* pôvodne a dodnes v niektorých slovanských nárečiach a jazykoch nie je samostatnou spoluhláskou, určujúcou význam slova. Býva pri samohláskach len ako obmena príslušnej samohlásky, nie však ako samostatná spoluhláska." (Str. 262.) „Pravda, netreba si každý prípad vysvetľovať presne takto, lebo odchýlky sú možné práve preto, že sa tu pretínajú formy dvoch spoločenských vrstiev, resp. tried, t. j. formy staré a nemenené v ďalšom vývine živej slovanskej reči, ktoré sa zachovávali v prostredí uhorských feudálov teraz už ako formy azda maďarskej reči, s formami živého slovanského jazyka, v ktorom sa staré tvary menili podľa zákonov zmien domácej, ľudovej reči." (Str. 193. Čitateľ bude darmo špekulovať, čo chcel autor povedať.)

A teraz niekoľko poznámok k štruktúre a obsahu knihy. Možno ju rozdeliť na dve časti: na časť všeobecnú čiže úvodnú a na časť popisnú. V prvej časti nás autor oboznamuje so všeobecnými otázkami kultúry reči a spisovnej výslovnosti, pričom — ako sme sa už zmienili — zväčša reprodukuje a parafrazuje názory iných autorov. Tým nechceme nijako podceňovať význam týchto úvodných kapitol. Autor v nich ukázal

široký rozhľad po literatúre predmetu a sprístupnil slovenskému čitateľovi mnoho cenných myšlienok. Niektoré diela, ktoré autor cituje, sú u nás veľmi ťažko prístupné.

Okrem požiadavky uvedenej na začiatku máme k úvodným kapitolám ešte niekoľko poznámok a pripomienok. Pri zvyšovaní kultúry reči a ustaľovaní spisovnej výslovnosti pripisuje prof. Stanislav rozhodujúci význam umelcom slova. To je celkom správne, ak sa pritom nezabúda, že umelci slova sa musia učiť od ľudu, ktorý je tvorcom a nositeľom jazyka. Prof. Stanislav sám na mnohých miestach zdôrazňuje potrebu styku umelcov s ľudovou rečou, ale na druhej strane necháva otvorené mnohé otázky slovenskej ortoepie s poznámkou, aby o nich rozhodli umelci slova. Zdá sa mi, že prof. Stanislav trochu podceňuje úlohu jazykovedcov, ktorí majú skúmať a študovať ľudovú reč, objavovať v nej celonárodné zákonitosti a vo forme poučiek ich ustaľovať v spisovnom jazyku. Nijaká komisia, ani „komisia umelcov a vedcov" nemôže však meniť výslovnosť. Môže zmeniť iba nevyhovujúce poučky, ak sa výslovnosť zmenila alebo ak sme ju lepšie poznali. A to je predovšetkým úloha jazykovedcov.

Prof. Stanislav sa rád a veľa odvoláva v otázkach kultúry reči na pomery „v cudzine". Pritom však nerozlišuje západnú, úpadkovú buržoáznu kultúru, odtrhnutú od ľudu, od všeobecného pozdvihnutia národnej kultúry v SSSR a v ľudovodemokratických štátoch. Podobne aj vývin pomerov u nás chápe ako samočinný, postupný chod, bez ohľadu na zmenu spoločenských pomerov. Napr. na str. 81 hovorí, že situácia v našej škole, čo sa týka výchovy v správnej výslovnosti, je „o voľačo lepšia ako napr. okolo r. 1925, 1930". Len o voľačo?! Na počet žiakov a učiteľov slovenskej národnosti vtedy a dnes autor zrejme celkom zabudol. Na tej istej strane čítame: „Každý vie, ako sa u nás rozmohla slovenčina za posledných 30 rokov." Prečo práve 30? A nebol tu najväčší skok v posledných 5—8 rokoch? Žiadala by sa o tom zmienka. Na str. 39 prof. Stanislav síce správne hovorí o „prudkom vzostupe" jazyka a nesúhlasí s názormi o úpadku jazyka, ale nezmieňuje sa, či je tento „prudký vzostup" stály, alebo nastal až v posledných rokoch.

V popisnej časti podáva prof. Stanislav prehľad výslovnosti slovenských samohlások a spoluhlások. Napokon hovorí o prízvuku. V tejto partii autor svoje výklady ilustruje množstvom názorných obrázkov, najmä palatogramov. Na str. 108 by sa žiadal obrázok znázorňujúci rozdelenie podnebia.

Ako sme sa už zmienili, vypustili by sme tu všetky podrobné historické exkurzy. Ani záznamy o presných fonetických meraniach kvantity samohlások na stotiny sekundy nepokladáme pre popularizujúcu knižku za účelné. Na druhej strane tu zasa chýba zmienka o niektorých otázkach, ktoré patria do výslovnosti. Napr. o rytmickom zákone sa nikde sústavne nehovorí, iba na str. 139 nachádzame zmienku o jednej výnimke. Podobne chýbajú sústavné výklady o kvantite vôbec. Napr. nikde sa nedočítame o kvantite slov na *-teľ, -č, -ačka, -áčka,* o kvantite zdrobnenín atď. Jednotlivosti sú roztrúsené v kapitolkách o niektorých samohláskach. Autor nikde nevysvetľuje pojem slabiky, hoci s ním často operuje (na str. 230 sa nesprávne hovorí o slabike ako o výdychovom celku). Skúpa je partia o používaní dvojhlások na str. 143. V Pravidlách je toho viac. O výskyte dvojhlásky *ô* sa lakonicky hovorí, že býva „v prípadoch ako *kôň, tôňa, môžem* atď." Málo pozornosti sa venuje skupinám spoluhlások. Niektoré skupiny (napr. *nts, nds*) sa vôbec nepreberajú. Niet zmienky o vetnej melódii. Autor sa obmedzuje temer len na fonetiku jednotlivých hlások. Kombinatoriku odbavil macošsky.

Na str. 105 sa definujú hlásky ako „zvukové dojmy". To je chápanie zrejme idealistické. Správna je definícia na str. 109.

Pri samohláske *ä* prof. Stanislav síce cituje Štúra, podľa ktorého táto samohláska „pomaly kape", i sám autor to priznáva, ale predsa len žiada výslovnosť širokého *ä* v divadle a v iných umeleckých prejavoch, ba dokonca „pri prísnom meradle" vo všetkých verejných prejavoch. Táto požiadavka, ktorá asi vyviera zo záľuby pre všetko starodávne, nie je dnes odôvodnená. Je isté, že výslovnosť typu *peť, meso* je omnoho bežnejšia (aj na javisku) ako výslovnosť typu *päť, mäso.* Je pritom celkom vedľajšie, aké historické fakty boli príčinou dnešného stavu. V populárnej príručke nemá zmyslu

vyslovovať o tom dohady, ako to robí autor na str. 125. O príslovkách na *-ivo/-ive, -avo/-ave* autor na str. 131 hovorí, že je tu kolísanie a že „treba počkať, kým sa úzus ustáli". V skutočnosti je už úzus dosť ustálený a nové Pravidlá uznávajú za správne len tvary na *-o*. Na tej istej strane pri adjektíve *biely* mala byť zmienka o zloženinách s *bielo-* a *čierno-*. Výklady o slovách na *-ček/-čok, -šok/šek* na str. 130 a 134 mali byť podrobnejšie a príklady mal autor vyčerpať. Kapitolka o *y* by mohla úplne vypadnúť.

Nepresná je táto štylizácia na str. 142: Dvojhlásky *ia, ie, iu* bývajú v strednej slovenčine tam, kde v západnej slovenčine je obyčajne *á, é, ú*. Veď napr. slová *láska, réva, rúčka* sa vyslovujú na západnom i strednom Slovensku rovnako.

Pri výkladoch o slabičnom *l, r* autor opakuje tradičný názor, že samohláskový pazvuk („temný oslabený vokál") má stáť pred *l, r* (str. 160 a 198). Domnievam sa, že táto poučka, ktorá je prevzatá z nemeckých ortoepických príručiek, pre slovenčinu ani pre češtinu nevyhovuje, lebo nevystihuje podstatu slovenského a českého slabičného *l, r*. Svojho času sa mi podarilo naučiť švédskych poslucháčov vyslovovať české slabičné *l, r* tak, že som im kázal, aby za *l, r* (teda nie pred *l, r*) vyslovovali samohláskový pazvuk.

Pri skupinách *de, te, ne, le* nenachádzame zmienku o výslovnosti slov *družstevník, mestečko, vínečko, veterný*.

Pri spoluhláske *k* (str. 183) sa tvrdí, že pred prednými samohláskami „je trochu zmäkčené". Obrazec na str. 144 však ukazuje, že tu nejde o zmäkčenie *k*, ale o artikuláciu nasledujúceho *i*.

Ďalej na tej istej strane sa tvrdí, „že sa *k* pred hlasnou spoluhláskou v slove a pred hlasnou spoluhláskou — aj pred *m, n, ň, l, ľ, r, j* — a pred samohláskou vo vetnej súvislosti mení v *g*". Podobná nepresnosť sa opakuje na str. 259, 261 a 271. Autor čitateľovi nikde nevysvetlil, že sú iné pomery pri párových a iné pri nepárových spoluhláskach.

Prof. Stanislav zrejme nepokladá za spisovnú výslovnosť typu *hamba, hambiť sa, žemba, zhomba* (pozri str. 197 a 268). Ako ináč možno tieto slová vysloviť?

Veľa miesta venoval prof. Stanislav výkladom o výslovnosti spoluhlásky *ľ*. Právom, pretože sa tu robí najviac chýb. Zbytočné sú, pravda, také „argumenty", že *ľ* by najradšej opustili „obyčajne a pravidelne taki Slováci, ktorí okrem češtiny nepoznajú iný slovanský jazyk, vedia však viac alebo menej po nemecky, alebo po francúzsky" (str. 218). Domnieva sa azda prof. Stanislav, že by Štúr bol čo len uvažoval o odstránení mäkkého *ľ* zo spisovnej slovenčiny, keby táto hláska nebola na ústupe aj v slovenskej ľudovej reči? Výklady o používaní spoluhlásky *ľ* v spisovnej slovenčine podávajú nové Pravidlá lepšie a úplnejšie ako prof. Stanislav na str. 218—19.

Náležitú pozornosť venuje autor aj výslovnosti spoluhlásky *v*. Dobré sú výklady o sykavkách, na mieste sú aj zmienky o chybách pri artikulácii sykaviek (str. 239).

V kapitole o spodobovaní spoluhlásky *s* autor obšírne hovorí najmä o predpone *s-*. Keby kniha bola vyšla pred diskusiou o nových Pravidlách, boli by Stanislavove výklady veľmi pekne podporili navrhovanú pravopisnú úpravu v tomto bode. Teraz po vydaní nových Pravidiel sa mnohé Stanislavove argumenty stali zbytočnými. Na str. 247 sa nenáležite stotožňuje ľudový výraz *orať do zlohu* s kultúrnymi slovami *sloh, sloha*, prevzatými v novšom čase z ruštiny. Ani výklady o slove *smer* (str. 248) nie sú celkom správne. V slove *smer* sotva kto dnes cíti predponu. Práve tak je to aj pri slove *sval*.

Charakteristické sú pre prof. Stanislava rozpaky, s akými uvažuje o výslovnosti tvarov *z neho, z nej, z nich, zo mňa* (str. 253—4). Túto otázku vraj „môže rozhodnúť len komisia umelcov a jazykovedcov". Podľa môjho názoru už o nej rozhodol — náš pravopis. A každý jazykovedec si na takúto otázku musí vedieť sám odpovedať. Podobne aj vyriešenie otázky, či sa má vyslovovať *s čím, s časom, sčervenieť* alebo *ščím, ščasom, ščervenieť*, necháva prof. Stanislav majstrom slova (str. 255). A jazykovedec je tu načo? Nové Pravidlá už hovoria o tejto výslovnosti jednoznačne.

V kapitole o *j* (str. 262) by mala byť zmienka o počte slabík v slovách typu *prémia, diamant* ap. Bol a je dosiaľ o tom spor.

Vo výkladoch o výslovnosti skupín so sykavkami sú niektoré autorove závery v rozpore s novými Pravidlami, napr. pri výslovnosti slov typu *rozšíriť, rozžialiť, rozžiariť* (str. 263). Myslím, že poučka Pravidiel je správnejšia. Na tej istej strane sa vraví, že „v skupine *ťť* má zaznieť každá spoluhláska". Nie je však jasné, ako má zaznieť zdvojené *ťť*. Napr. slovo *pusťte* sotva kto dokáže vysloviť ináč ako s jedným *ť*. Slová *český, valaský* zrejme nepatria do rovnakej skupiny príkladov ako *mužský*. V slovách *levočský, poslucháčstvo, dedičstvo* vyslovujeme dnes *čs*, nie *c*, ako tvrdí Stanislav (str. 264). Pri slovách *detský, detstvo, bratstvo* (str. 264) by mala byť zmienka, že tu ide o zjednodušenie zdvojenej spoluhlásky pred inou spoluhláskou: *ďecckí* > *ďecki* ap. Ani o výslovnosti slov *čistca, pištca* ako *čisca, pišca* netreba hovoriť s rozpakmi (str. 265). Je to bežná, správna a foneticky odôvodnená výslovnosť. Kapitola „Hlasné a nehlasné spoluhlásky" mala byť, ako sme sa už zmienili, na začiatku výkladov o spoluhláskach. Pri zdvojených spoluhláskach prof. Stanislav tvrdí, že sa žiada vysloviť ich dvojmo (str. 275). To nie je jasné. Veď nemôže ísť o dve explózie.

Pomerne podrobné výklady o samohláskach na začiatku slova sú odôvodnené zameraním na spievanú reč.

Pekná a podrobná je kapitola o prízvuku. Autor tu náležite využil literatúru o slovenskom prízvuku. Škoda však, že niektoré veci necháva nedoriešené — ako na mnohých iných miestach.

Zoznam literatúry ukazuje, že autor sa zoširoka oboznámil s literatúrou svojho predmetu.

Mali sme veľa pripomienok k práci prof. Stanislava. Dúfame, že aspoň najzávažnejšie z nich zužitkuje pri druhom vydaní svojej knihy. Treba však konštatovať, že aj prvé vydanie pri všetkých spomenutých nedostatkoch je cenná práca, ktorá môže u nás veľa vykonať pre zvýšenie kultúry reči. I jazykovedec si ju s úžitkom prečíta.

Štefan Peciar

F. DANEŠ—B. HÁLA—A. JEDLIČKA—M. ROMPORTL, O MLUVENÉM SLOVĚ, Praha 1954, str. 121, Kčs 7,85.

V sérii metodických príručiek vydalo Štátne pedagogické nakladateľstvo v Prahe stručnú zhrnujúcu príručku z pera povolaných odborníkov. Je to prvá ucelená príručka o zvukovej stránke spisovnej češtiny, napísaná pre všetkých tých, ktorí pri každodennom výkone svojho povolania používajú hovorenú podobu spisovného jazyka ako základný nástroj dorozumievania. V prvom rade je určená pre učiteľov. Potreba takejto stručnej príručky sa pociťovala čoraz naliehavejšie, pretože okruh používateľov spisovného jazyka v jeho hovorenej podobe sa aj v Čechách zásluhou štátneho, miestneho a závodného rozhlasu, hlásateľov pri najrozmanitejších príležitostiach, účasťou širokých más na rozmanitých poradách a diskusiách, rozšírením školskej siete atď. v ostatnom čase rozrástol v nebývalej miere.

Vo vedomí praktického dosahu príručky zvolili si autori veľmi správny postup. Rozdelili svoju knižku na štyri hlavné kapitoly. V prvej kapitole, najstručnejšej, sa hovorí o základných pojmoch, v druhej o správnom tvorení a počutí českých hlások, v tretej o norme spisovnej výslovnosti a vo štvrtej o výslovnosti a prednese viet a súvislých textov. Okrem toho sa pripojujú k základným výkladom tri pomocné kapitolky, a to obrázková časť k stati o tvorení a počutí českých hlások a na konci súpis najdôležitejšej odbornej literatúry, ako aj zoznam vecných hesiel i jednotlivých slov, ktorých zvuková stránka sa preberá vo výkladovej časti príručky. Rovnomernosť príručky je čiastočne narušená veľkým rozsahom obrazovej časti k stati prof. Hálu. Bohatosť tejto pomocnej kapitoly presahuje svojou úplnosťou rámec knižky a dodáva jej nepotrebný nádych akademickosti. Tu by bol postačil výber artikulačných schém takých hlások, pri ktorých sa robí chyba.

V kapitole o základných pojmoch sa veľmi správne konštatuje, že ľudia si málo uvedomujú dôležitosť hovorenej podoby spisovného jazyka. Školská výchova donedávna zdôrazňovala iba písanú podobu spisovného jazyka, pravopis; z toho potom vyplýva jednak nesprávne chápanie vzťahu medzi písanou a hovorenou podobou spisovného jazyka, jednak neúcta k záväznosti normy hovoreného spisovného jazyka. Autor tejto kapitoly, Milan Romportl, ukazuje veľmi názorne, že sa hovorená podoba jazyka nekryje s jeho písanou podobou a že otrocké pridržiavanie sa písanej podoby zapríčiňuje výslovnostné kazy, skresľuje správnu výslovnosť jednotlivých slov i väčších celkov. Takúto výslovnosť autor právom kladie na takú úroveň, akú má písaný prejav ľudí neovládajúcich pravopisnú normu.

Na konci prvej kapitoly sa vysvetľuje, že ortofónia ako súhrn pravidiel o správnom tvorení jednotlivých hlások je podkladom pre ortoepiu, ktorá podáva súhrn a výklad pravidiel výslovnostnej normy. Preto sa ako druhá kapitola zaraďuje do knižky sústavný výklad prof. Bohuslava Hálu o artikulačných a akustických vlastnostiach hlások spisovnej češtiny.

Prof. B. Hála podáva populárnym spôsobom výsledky dlhoročného fonetického výskumu češtiny. Majstrovské ovládanie látky umožnilo prof. Hálovi podať precízny, ale pritom veľmi prístupný výklad celej problematiky. Praktická hodnota tejto kapitoly sa zväčšuje názornými prehľadmi samohlások i spoluhlások, čiastočne aj artikulačnými schémami všetkých hlások. Okrem základného poučenia o správnom tvorení hlások dozvedáme sa aj o najčastejších výslovnostných chybách spoluhlások (rotacizmus, sigmatizmus, kapacizmus, lambdacizmus), ako aj o spôsobe, ako odstrániť tieto chyby. Menej presvedčivé a materiálom skromnejšie doložené sú odseky o súvislej reči, čo pravda, vyplýva zo samotných pracovných metód fonetiky.

Kapitola o spisovnej výslovnosti, ktorej autorom je prof. Alois Jedlička, je síce veľmi stručná, najmä v porovnaní s kapitolou prof. Hálu, ale na rozdiel od ostatných kapitol je naplnená primeraným množstvom inštruktívneho materiálu. Vidieť z nej, že norma výslovnosti spisovnej češtiny je už pomerne dobre prepracovaná i ustálená, pravda, okrem istých drobností, ktoré sú vo vývine. Z celého výkladu sú pre slovenské pomery dôležité dve veci.

Po prvé je to konštatovanie, že sa pri posudzovaní správnosti spisovnej výslovnosti opúšťa kritérium pražskej výslovnosti. Za základné kritérium sa pokladá „reč tých, ktorí spisovný jazyk používajú bežne a uvedomele" (str. 77). Prof. Jedlička výslovne pripomína, že sa takto zisťuje norma aj v iných oblastiach spisovného jazyka. Pre slovenské pomery bude potrebné dobre uvážiť, akým spôsobom by sa mala postaviť hierarchia kritérií, ktoré prichádzajú do úvahy pri riešení základných ortoepických otázok. Slovenské pomery sa komplikujú nielen väčšou pestrosťou miestnych nárečí, ale aj celkom periférnym položením dnešného kultúrneho centra Slovenska.

Po druhé je to odsek o slovnom prízvuku na str. 87 a 88, najmä výklad o prízvukovaní jednoslabičných predložiek. Ako základné pravidlo sa uvádza, že sa jednoslabičná predložka prízvukuje, pretože splýva s nasledujúcim tvarom podstatného mena v jeden prízvukový celok. Toto základné pravidlo sa však obmedzuje najmä takto: „Následuje-li po takové předložce slovo, na kterém je důraz, nebo slovo příliš dlouhé (zvláště často třetí stupeň příd. jména), nebo slovo nesklonné, pak předložka nemusí mít přízvuk, na př. na okresní národní výbor, ne na *místní*; na *nejnepřístupnějším místě*; na *velmi* důležitou věc a pod." (str. 88). Ako vidieť, ani pre češtinu sa nepredpisuje striktné prízvukovanie jednoslabičných predložiek. Žiadalo by sa preskúmať do podrobností túto dôležitú otázku, ktorá sa dostala u nás do popredia najmä v súvislosti s recitovaním poézie štúrovcov a klasikov.

V kapitole o výslovnosti a prednese viet a súvislých textov vychádza František Daneš z konštatovania, že práve tak ako gramatická stavba viet sa spravuje všeobecne platnými pravidlami, ani základná osnova zvukovej podoby vety nie je náhodná a ľubovoľná, ale má svoje pravidlá. Zvuková osnova vety sa v podstate opiera o tri veci: o frázovanie, o dôraz (vetný prízvuk) a o intonáciu. Ostatné prvky zvukovej stavby vety sú viac-menej individuálneho rázu a zakladajú sa na citovom zafarbení prednesu.

Avšak základné prvky zvukovej stránky vety sú tesne späté s významom vety a s významovým členením vety. Preto venuje Fr. Daneš pozornosť predovšetkým týmto základným prvkom zvukovej stavby vety. Pritom, pravda, nepodáva celú problematiku do podrobností, ale iba také poznatky, ktoré sú potrebné pre každého, kto hovorí vo verejnosti.

Na konci tejto poslednej výkladovej kapitoly sa podáva niekoľko praktických pokynov. Zdôrazňuje sa najmä dobrá príprava prednesu.

Pripojený zoznam základnej odbornej literatúry pomôže najmä tým, ktorí sa budú chcieť informovať o niektorej preberanej otázke podrobnejšie. Vecný index zas dobre pomôže používateľom knižky pri rýchlom hľadaní výkladu jednotlivostí.

Príručka *O mluveném slově* má za cieľ priviesť čitateľa k ďalšiemu záujmu o hovorenú formu spisovnej češtiny a k hlbšiemu poznaniu prostriedkov i zákonitostí zvukovej stránky češtiny. Je nesporné, že tento svoj cieľ dosiahne a tak prispeje v nemalej miere k zvyšovaniu zvukovej kultúry spisovnej češtiny.

J. Ružička

ZPRÁVA O ČINNOSTI ORTOEPICKEJ KOMISIE

R. 1952 bola v Ústave slovenského jazyka zriadená ortoepická komisia ako poradný orgán ústavu v otázkach spisovnej výslovnosti. Komisia má za úlohu prediskutovať najzávažnejšie otázky slovenskej ortoepie a vo forme uznesení podávať návrhy na riešenie sporných alebo diskutabilných prípadov. Členmi komisie sú okrem pracovníkov Ústavu slovenského jazyka aj iní slovenskí poprední jazykovedci, ďalej pracovníci rozhlasu a divadelní pracovníci, členovia činohry i opery. Predsedom komisie je dr. Štefan Peciar.

Komisia sa schádzala pomerne pravidelne (každý mesiac) r. 1952 a na jar 1953. Pre práce na nových Pravidlách slovenského pravopisu bola činnosť komisie prerušená a obnoví sa až v jeseni 1954.

Na schôdzkach komisie sa prediskutovali okrem niektorých zásadných a všeobecných otázok (ako je otázka základov slovenskej spisovnej výslovnosti, zásada celonárodnosti spisovnej výslovnosti, otázka prenikania západoslovenských prvkov do slovenskej spisovnej výslovnosti, otázka vzťahu výslovnosti a pravopisu a i.) aj niektoré konkrétne otázky slovenskej ortoepie. Najviac pozornosti sa venovalo problémom výslovnosti rozličných spoluhláskových skupín a zdvojených spoluhlások. Podrobne sa prediskutovala otázka *ľ* v slovenskej spisovnej výslovnosti, otázky výslovnosti spoluhlásky *v*, otázky hlasivkovej asimilácie spoluhlások a i.

Väčšina výsledkov práce ortoepickej komisie bola pojatá do výslovnostných poučiek v nových Pravidlách slovenského pravopisu. Preto komisia bude môcť pri svojej ďalšej činnosti vychádzať priamo z výslovnostných poučiek nových Pravidiel, bude ich môcť revidovať a doplňovať, kde sa ukáže potrebné.

Jedným z nedostatkov komisie bola malá účasť externých členov, najmä divadelných pracovníkov. Z opery sa nezúčastňoval na poradách nik. Ba ani niektorí jazykovedci neprejavovali o prácu komisie veľký záujem. Napr. prof. Stanislav, známy svojimi prácami o správnej výslovnosti, bol prítomný iba na prvých poradách. Z externých členov sa najhorlivejšie zúčastňoval na schôdzkach komisie laureát štátnej ceny Viliam Záborský a z rozhlasu s. Gábor.

Ortoepická komisia pri Ústave slovenského jazyka vykonala už určitý kus práce. Prediskutovala niektoré pravidlá slovenskej ortoepie a pomohla tak zostavovateľom nových Pravidiel formulovať základné poučky slovenskej spisovnej výslovnosti. Treba si želať, aby sa práca ortoepickej komisie v budúcnosti ešte lepšie rozvíjala a aby našla aktívny ohlas aj u našich umelcov slova.

Štefan Peciar

SLOVENSKÁ REČ

Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník XIX, 1954, číslo 7
Vydalo v Bratislave roku 1954
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar
Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin
Výmer PIO 18163/50-II/3
F — 70.340
Cena Kčs 1,70